

5A OGEM

Voorspel

In de jaren zestig en zeventig kwam het OGEM-concern bij herhaling in het nieuws, eerst alleen op de financiële pagina's van de krant, later ook daarbuiten. Van oorsprong was het een installatie- en productiebedrijf op het terrein van gas en elektriciteit, op 10 december 1863 opgericht als de Nederlandsch-Indische Gasmaatschappij (NIMF) om de straten van de hoofdstad van Nederlands-Indië te voorzien van gasverlichting. Dit koloniale bedrijf richtte zijn bedrijvigheid naast Nederlands-Oost-Indië ook op Suriname, de Nederlandse Antillen en Zuid-Amerika. Na de soevereiniteitsoverdracht van 1949 aan Indonesië mochten Nederlandse bedrijven in hun naam niet meer verwijzen naar het voormalig Nederlands-Indië en op 3 mei 1950 werd de naam gewijzigd in Overzeese Gas- en Elektriciteitsmaatschappij (OGEM). In de jaren zestig en zeventig was het bedrijf door acquisities steeds verder gegroeid. In 1959 werd de exploitatie van gas- en elektriciteitsbedrijven uitgebreid met elektrotechnische installatie, door de verwerving van H. Croon & Co., maar al spoedig vond verdere diversificatie plaats. In 1963 kwam werktuigbouwkundige installatie erbij. Vervolgens strekte het werkterrein zich uit tot voorraadhoudende technische groothandel in Nederland en Duitsland, handel in kapitaal- en technische gebruiksgoederen in Europa, industriële ondernemingen op het terrein van oppervlaktebehandeling van metalen, aluminiumgeveelfabricage, fabricage van kunststofdelen en betonproductie. In de eerste helft van de jaren zeventig volgde de acquisitie van bouwbedrijven.

Eén van de redenen voor de belangstelling van de pers was dat enige bekende politici toetraden tot de raden van bestuur en van commissarissen. Bestuurders uit die kring waren Jaap Boersma (ARP), Bé Udink (CHU) en Hannie van Leeuwen (ARP). In de raad van commissarissen zaten Barend Biesheuvel (ARP) en Pieter Blaisse (KVP). Zij kwamen voornamelijk uit confessionele kring, vooral uit het protestantse segment. Ook de aanvankelijke voorzitter van de raad van bestuur, Karel Fibbe, behoorde tot de Anti-Revolutionaire Partij. Na zijn aftreden werd hij commissaris. De raad van commissarissen werd overigens voorgezeten door de sociaaldemocratische rechtsgeleerde en advocaat Piet Sanders. In januari 1981 trad de VVD'er Bob de Wilde, die vicevoorzitter was, als zodanig op.

In de jaren zeventig wierp OGEM zich op internationalisatie van haar bouwactiviteiten en op projectontwikkeling. Onder het voorzitterschap van Udink besloot de raad van bestuur eind jaren zeventig grote bouwprojecten in Saoedi-Arabië aan te nemen. Daartoe moesten uitgebreide logistieke voorzieningen worden getroffen. In 1977 werd nog de Duitse onderneming Beton und Monierbau overgenomen. De verwerving daarvan werd noodzakelijk geacht in verband met de bouwprojecten in Saoedi-Arabië.

Mijn kantoor trad niet op voor OGEM en had met die acquisities ook niet van doen gehad. Medio jaren zeventig werd ik geraadpleegd door een gepensioneerde oud-directeur van

een grote door OGEM overgenomen aannemingsmaatschappij. Zijn mededirecteur was de aandeelhouder en naamgever van het bedrijf geweest. Deze had mijn cliënt een ruim pensioen toegezegd, dat was geïndexeerd. Bij die indexering volgde het pensioen de verhogingen van de AOW, zelfs met inbegrip van eventuele structurele verhogingen, waarvan in de jaren zeventig nog sprake was geweest. Na zijn overlijden zou het weduwepensioen gelijk zijn aan zijn ouderdompensioen. Mooier kon zijn pensioen dus bijna niet geregeld zijn. Een en ander was keurig vastgelegd in een notariële akte. Ook dat kon dus niet beter. Het pensioen moest door zijn voormalige werkgever aan hem worden uitbetaald en daar zat hem het probleem waarover hij mijn advies inwon. De zekerheid dat dit pensioen tot in lengte van jaren betaald zou worden, had hij voor zichzelf ontleend aan het feit dat het aannemingsbedrijf eigenaar was van een aanzienlijke en waardevolle hoeveelheid onroerend goed. Dit was tientallen miljoenen waard en daarmee was voor hem de betaling van zijn pensioen voldoende verzekerd.

Nu was echter het probleem ontstaan dat bij de overdracht van de onderneming aan OGEM het onroerend goed buiten de overdracht was gebleven en aan de voormalige aandeelhouder van de aannemingsmaatschappij, de vroegere mededirecteur-eigenaar, was blijven toebehoren. De zekerheid dat de door OGEM overgenomen aannemingsmaatschappij haar verplichtingen als pensioenbetaler daadwerkelijk zou blijven nakomen tot het levenseinde van mijn cliënt en zijn vrouw, was nu niet groter dan de kredietwaardigheid van het aannemingsbedrijf, dat niet meer dan één van de vele dochterondernemingen van OGEM was. Die kredietwaardigheid achtte hij onvoldoende. Zijn mening luidde dat aannemingsbedrijven zomaar failliet kunnen gaan. Hij was zelf aannemer geweest en wist hoe groot de risico's in de branche konden zijn. Een garantie door OGEM vond hij daarom ook onvoldoende.

Mijn antwoord luidde dat het pensioen ingevolge de Pensioen- en spaarfondsenwet hetzij ondergebracht had moeten zijn in een pensioenfonds, hetzij verzekerd had moeten zijn bij een levensverzekeringmaatschappij.¹ Dit was echter als gevolg van de toegezegde indexering niet mogelijk gebleken. Geen pensioenfonds of verzekeringmaatschappij kan dekking verlenen voor betalingen waarvan de omvang door ongelimiteerde indexeringen en onvoorzienbare structurele verhogingen niet kan worden berekend. Mijn cliënt was zich van die verzekeringsplicht niet bewust geweest en had aan deze door de wet gegarandeerde zekerheid tot nog toe geen behoefte gevoeld. Hij had zijn vaste vertrouwen gesteld in het vastgoed dat via een dochteronderneming behoorde tot het vermogen van zijn oud-werkgever. Hierin had hij de garantie gezien dat zijn pensioen altijd betaald zou worden. Dat was voor hem voldoende geweest om de pensioenbrief te aanvaarden zoals deze door de notaris was opgesteld. Ik zei hem dat de wettelijke vereisten inzake de verzekering van het toegezegde pensioen zijn onderhandelingspositie ijzersterk maakte en wij bespraken de te volgen gedragslijn.

Ik schreef een brief aan de raad van bestuur van OGEM met de mededeling dat mijn cliënt mij zijn pensioenbrief had laten lezen en mij over de zekerheid van de betaling daarvan had geraadpleegd. Onder verwijzing naar de Pensioen- en spaarfondsenwet verzocht ik de raad

mij mede te delen bij welke maatschappij dit pensioen verzekerd was en om toezending van een kopie van de polis. Wat ik verwachtte, gebeurde korte tijd later. De notaris die de akte had verleden waarin de pensioentoezegging was vastgelegd, belde mij op. Wat ik niet had verwacht, was dat hij zei dat de Pensioen- en spaarfondsenwet niet gold voor directeuren van vennootschappen. Ik verzocht hem mij schriftelijk te laten weten waar dat stond. Toen bleef het een week stil. Daarna werd ik opgebeld door Bertus de Bakker, een lid van de raad van bestuur van OGEM. Hij vroeg mij of hij de kwestie met mij kon komen bespreken. Uiteraard kon dat.

Bij zijn bezoek op mijn kantoor deed hij mij mede dat de notaris erachter was gekomen dat de Pensioen- en spaarfondsenwet ook gold voor pensioenen die waren toegezegd aan directeuren van vennootschappen. Tot verzekering van dit door de indexering voortdurend stijgende pensioen en door de onvoorzienbare factor van eventuele structurele verhogingen, was geen enkele maatschappij bereid. Wij vonden in gezamenlijk overleg de oplossing die mijn cliënt en ik bij zijn eerste bezoek al hadden besproken: OGEM zou tot zekerheid van de betaling van de pensioenen eerste hypotheek verlenen op een aantal eersteklas bedrijfspanden die bij ondernemingen van het OGEM-concern in gebruik waren. Dit gezamenlijk onderpand vertegenwoordigde een waarde van vele miljoenen. Het belangrijkste was dat de ondernemingen die in die bedrijfspanden gevestigd waren, het nooit tot executoriale verkoop van die panden zouden laten komen en dat daardoor de doorbetaling van het pensioen verzekerd was. Aldus verbonden OGEM en enige dochterondernemingen zich tot betaling van het pensioen en verleenden zij het recht van eerste hypotheek op bedrijfspanden met een grote overwaarde, ook als het pensioen zou blijven stijgen.

De zaak kwam nog eenmaal bij mij terug. Eén van de panden, in Gouda, moest in verband met de overdracht van de erin gevestigde onderneming vrij van hypotheek worden gemaakt. Daarvoor in de plaats kwam het bedrijfspand van Croon & Co. in Rotterdam, dat mijn cliënt nog aantrekkelijker vond als onderpand, dan het gebouw in Gouda dat vrij van hypotheek werd gemaakt.

Verdere bemoeiingen met OGEM als wederpartij heb ik in die jaren niet gehad. Wel met Verenigde Bedrijven Nederhorst, nadat zij in 1975 surseance van betaling had aangevraagd. OGEM heeft toen met steun van de staat de bouwactiviteiten van Nederhorst overgenomen.

Eind 1979 en begin 1980 begon zich af te tekenen dat OGEM te veel hooi op haar vork had genomen. De financiering van de acquisities had geleid tot het aantrekken van extra bankkredieten boven de financiering waarin institutionele beleggers vanouds hadden voorzien. De rente ging stijgen en de rendementen bleven achter bij de verwachtingen. De bouwprojecten in Saoedi-Arabië legden een groot beslag op de financiële middelen. De solvabiliteit nam af. Over 1979 moest dividend gepasseerd worden. Dat was voor het eerst na precies honderd jaar. Ook over 1879, het jaar waarin ook NIGM slachtoffer bleek van de manipulaties van haar medeoprichter en commissaris Lodewijk Pincoffs, was geen dividend uitgekeerd.

Op 1 maart 1980 trad Udink af als voorzitter van *de* raad van bestuur, nadat de raad van commissarissen het vertrouwen in hem had opgezegd. In september 1980 besloot de raad van commissarissen op termijn af te treden en een geheel nieuwe raad van commissarissen samen te stellen. Deze nieuwe raad, die op 30 januari 1981 in functie trad, bestond uit Max Albrecht, Leo van Dongen, André Kloos en Pierre Vinken. Het waren allen mannen met een gedegen reputatie, die hun sporen hadden verdiend: Vinken was de voorzitter van de raad van bestuur van Elsevier-NDU. Hij had in 1979 met Willem Pluygers, die toen president-directeur van de Nederlandse Dagblad Unie was, het initiatief genomen tot de fusie tussen Elsevier en de Nederlandse Dagblad Unie. Albrecht was lid van de raad van bestuur van Koninklijke Hoogovens en Staalfabrieken, in welk bedrijf hij van arbeider tot die positie was opgeklommen. Van Dongen had de leiding gehad van het familiebedrijf Douwe Egberts, dat hij kort tevoren op verzoek van de familie had verkocht aan Sara Lee. Kloos was oud-voorzitter van de sociaaldemocratische vakcentrale NVV, de voorganger van de FNV. De nieuwe raad besloot op voorstel van Vinken tot uitbreiding door de benoeming van Willem Pluygers tot voorzitter. Pluygers was kort tevoren gepensioneerd als lid van de raad van bestuur van Elsevier-NDU en had meer tijd beschikbaar dan de andere vier commissarissen.

Na het vertrek van Udink op 1 maart 1980 had Fibbe de vacature als gedelegeerd commissaris tijdelijk vervuld. Sinds 1 januari 1981 werd de raad van bestuur geleid door Henk Mathot. Lense Koopmans, die in 1978 was aangezocht als financiële man in de raad van bestuur, behield die positie. Ook Frans van Berkel bleef aan als vicevoorzitter van de raad. Koopmans was al op jonge leeftijd, 28 jaar, hoogleraar openbare financiën aan de Erasmus Universiteit Rotterdam geworden en was daarna plaatsvervangend directeur-generaal van de Rijksbegroting op het ministerie van Financiën geweest.

Pluygers en Vinken kende ik goed. Van Dongen en Albrecht had ik eerder ontmoet. Kloos was lid van de Eerste Kamer, waarvan ik op 10 juni 1981 lid was geworden. Van hen kende ik Willem Pluygers het beste. Ik was jarenlang de advocaat van de Nederlandse Dagblad Unie geweest en was sinds 1972 commissaris. Ik had Pluygers vergezeld bij zijn acquisities ten behoeve van de Nederlandse Dagblad Unie en tijdens de fusie met Elsevier had ik intensief met hem als opdrachtgever en vervolgens met Vinken als wederpartij opgetrokken. Na de fusie was ik commissaris geworden bij Elsevier-NDU. Tussen Willem Pluygers en mij was een vertrouwensband gegroeid. Tijdens een gezamenlijke autorit in het voorjaar van 1981 nam Pluygers mij in vertrouwen. Hij voelde zich ongemakkelijk als voorzitter van de raad van commissarissen van OGEM. En zijn medecommissarissen met hem. Er zijn tal van vragen die hij en de raad met een vertrouwde juridische raadsman willen bespreken, maar de advocaat van het concern, met wie zij die gesprekken voeren, is door de raad van bestuur aangesteld. Voor wiens belangen komt hij eigenlijk op? Ik antwoordde dat de advocaat in kwestie de advocaat van de vennootschap was, en zich door het belang van de vennootschap liet leiden. Ik zei ook dat het ongebruikelijk is dat een raad van commissarissen een eigen advocaat heeft. Dat was in die tijd ook nog het geval. Pas veel later, onder andere

bij de overname van ABN-AMRO Bank door een consortium van drie banken in 2007, kon men een eigen advocaat voor de raad van commissarissen zien optreden. Misschien is het al eerder gebeurd, maar in 1980 kwam mij dat bij een onderneming als OGEM ongebruikelijk voor. Het leek mij bovendien vragen om moeilijkheden. Ik gaf hem dus als mogelijke oplossing in overweging de raad uit te breiden met een door de leden ervan vertrouwde advocaat met ervaring op het terrein van ondernemingen.

Na een week gebeurde wat ik al enigszins had voorzien en waarop ik mij dus had voorbereid. Pluygers vroeg mij namens de raad om toe te treden. Ik was intussen tot de conclusie gekomen dat het aannemelijk was dat OGEM op termijn niet meer te redden zou zijn en dat het faillissement een kwestie van tijd was. Ik zei hem dat ook onomwonden en voegde eraan toe dat mijn kantoor in dat geval vrij moest staan tegenover OGEM, opdat de rechtbank een van mijn kantoorgenoten tot curator zou kunnen benoemen. Een dergelijke benoeming was uitgesloten als een van de compagnons commissaris zou zijn. Het speet mij dus voor hem en de andere leden van de raad, maar het kantoorbelang ging voor. Pluygers vroeg mij nog wie dan wel de kantoorgenoot was die ik op het oog heb als eventuele curator van OGEM, mocht het concern in staat van faillissement worden verklaard. Ik antwoordde hem dat ik doelde op mijn compagnon Henri Ophof, die behalve jurist ook bedrijfseconoom is, en gespecialiseerd is in insolventierecht en bedrijven in financiële moeilijkheden. Na dit telefoongesprek bleef ik de lotgevallen van OGEM op afstand in de krant volgen.

Uitstel van betaling

In de derde week van januari 1982 belt Willem Pluygers mij opnieuw op. Tot zijn grote teleurstelling komt mijn verwachting uit en OGEM zal op korte termijn surseance van betaling aanvragen. Daarover is nu overleg met de advocaat van OGEM (een andere partner van het advocatenkantoor dan degene over wie hij mij gesproken had), die de aanvraag tevoren met de rechtbank wil bespreken, opdat deze de tijd heeft zich te beraden over de benoeming van een bewindvoerder. Die advocaat, Ynso Scholten, wil mij spreken. Willem weet dat ik Ynso goed ken, omdat hij, alweer een aantal jaren geleden, de advocaat was van de uitgever van *Het Parool*, toen de Nederlandse Dagblad Unie en *Het Parool* gezamenlijk een commanditaire vennootschap oprichtten die het in moeilijkheden verkerende sociaaldemocratische dagblad *Het Vrije Volk* verder ging uitgeven. Dit was een gecompliceerde transactie geweest en Ynso en ik hadden daarbij nauw samengewerkt. Na de fusie tussen Elsevier en de Nederlandse Dagblad Unie in 1979 had die zaak nog een ingewikkeld staartje gekregen. Daarbij waren wij opnieuw gezamenlijk opgetreden, overigens toen ook samen met Piet Sanders, die behalve president-commissaris van OGEM, ook president-commissaris van *Het Vrije Volk* was.

Op de vraag van Ynso wie ik als curator – of in dit geval als bewindvoerder – van OGEM op het oog heb, noem ik Henri Ophof. Enkele dagen later belt Ynso mij opnieuw op. Hij heeft de naderende surseanceaanvraag met de rechtbank besproken. Daarbij is de conclusie

getrokken dat de surseance te groot en te gecompliceerd is voor één bewindvoerder. Ophof werd door de rechtbank benoembaar geacht, maar het was noodzakelijk dat een tweede – en oudere – advocaat samen met hem zou worden benoemd. Dat kon ook iemand van mijn kantoor zijn. Er was overwogen advocaten uit twee verschillende kantoren te benoemen, mede omdat de benoeming voor het betrokken kantoor vermoedelijk lucratief was, maar twee advocaten van één kantoor boden meer kans op eensgezindheid onder de beide bewindvoerders. Hij vraagt mij hem een voorstel te doen.

Dat is het moment waarop ik Henri in vertrouwen moet nemen over mijn plan hem te laten benoemen tot bewindvoerder in de nu verwachte surseance. Hij reageert uiteraard enthousiast, want een dergelijke benoeming zou de definitieve bevestiging zijn dat hij als insolventiespecialist was erkend. Minder enthousiast is zijn reactie op mijn voorstel dat ik onze medecompagnon Dé Slager denk voor te stellen als de door de rechtbank verlangde oudere compagnon met wie hij het karwei zal mogen klaren. Henri vraagt mij waarom ik het zelf niet doe. Daarover had ik nog niet nagedacht. Dé Slager heeft een grote reputatie als advocaat van ondernemingen en om die reden is zijn naam mij het eerst te binnen geschoten.

Denkend over Henri's voorstel kom ik snel tot de conclusie dat het mij eigenlijk wel goed uitkomt deze dag vullende taak op mij te nemen. Ik had tot een half jaar geleden jarenlang veel tijd besteed aan mijn functies binnen de VVD. Het kantoor had mij daartoe altijd alle ruimte gegeven. Ik had daarnaast wel een volledige advocatenpraktijk gehad en binnen kantoor zowel bestuurlijk alsook door de opbrengst van mijn praktijk mijn steentje bijgedragen, maar in economisch slechte tijden – wij zitten in 1982 in een forse economische crisis – vormen de inkomsten van curatoren in faillissementen een welkome bijdrage aan de omzet, die in tijden van recessie onder druk pleegt te staan. Het lijkt mij bovendien uiterst boeiend om als bewindvoerder en vermoedelijk ook curator te worden belast met het tot dan toe grootste faillissement in Nederland. Het werk zal mij volledig opslokken en die afleiding kan ik door de situatie thuis ook wel gebruiken. Ik besluit dus mijzelf voor te dragen. Ynso Scholtens antwoord luidt dat dat ook eigenlijk zijn bedoeling was. Het zal nog wel tot begin volgende week duren, voordat de aanvraag wordt ingediend, maar het is verstandig als wij ons vast op onze benoeming voorbereiden.

Dat doen Henri en ik. Wij gingen ervan uit dat wij in feite kantoor zouden moeten gaan houden in het kantoor van OGEM en dat wij vrijwel geen tijd meer over zullen hebben voor onze overige praktijk. Wij moeten dus maatregelen treffen om onze praktijk te laten waarnemen door medewerkers met, zo nodig, de mogelijkheid op andere compagnons terug te vallen. Wij besluiten ook een medewerker mee te nemen naar het kantoor van OGEM, om ons daar te assisteren. Wij lieten het oog vallen op Jacques de Blik. Henri en ik kunnen nog niemand in vertrouwen nemen. OGEM is een beursgenoteerde onderneming en de wetenschap waarover wij beschikten, is koersgevoelig.

Alleen de voorzitter van het kantoorbestuur moeten wij inlichten, mede omdat wij in het OGEM-kantoor behalve Jacques de Blik ook onze secretaresses bij onze werkzaamheden

willen inschakelen. Er zal veel correspondentie gevoerd moeten worden met gebruikmaking van wat toen de meest moderne communicatiemiddelen waren. Telex was al vele jaren in gebruik, ook op advocatenkantoren, maar de fax was tamelijk nieuw. Er was er een op ons kantoor, die oorspronkelijk voornamelijk werd gebruikt voor communicatie met onze kantoren in Breda en Parijs. Het was toen het middel bij uitstek voor transmissie van documenten en de e-mail was al wel uitgevonden, maar werd pas dertien jaar later gemeengoed. Ook de personal computer had zijn intrede nog niet gedaan op kantoren.

Tijdens het weekeinde beraadslagen Henri en ik bij mij thuis over onze aanpak gedurende de eerste dagen. Contacten uiteraard met de raad van bestuur en de raad van commissarissen, maar ook met de ondernemingsraad en de vakbonden. De regeling van een boedelkrediet bij de banken van OGEM en juridisch onderzoek naar wat er nu, voorafgaande aan de surseance, gaande is en naar de rechtsgeldigheid en de rechtmatigheid van de zekerheden die de banken hadden bedongen om daardoor, met voorrang boven andere schuldeisers, betaling van hun vorderingen te verkrijgen. Over de vestiging van zekerheden voor de banken hadden de kranten begin augustus 1980 bericht.

Wij bespreken ook hoe wij distantie zullen bewaren tot de bestuurders om onze onafhankelijkheid te garanderen. De door de surseance benadeelde schuldeisers zullen ons optreden zeker met argusogen volgen en wij kunnen rekenen op belangstelling van Pieter Lakeman en zijn Stichting Onderzoek Bedrijfsinformatie (SOBI).

Faillissement en surseance van betaling

Het is misschien goed kort te beschrijven wat een faillissement en een surseance van betaling inhouden. Beide zijn geregeld in een aparte wet, de Faillissementswet van 30 september 1893. Een schuldenaar – hetzij een natuurlijke persoon hetzij een onderneming – die zijn schulden niet meer betaalt, kan op eigen aanvraag of op verzoek van een schuldeiser door de rechtbank in staat van faillissement worden verklaard.² Bij het vonnis van faillietverklaring benoemt de rechtbank een van haar leden tot rechter-commissaris en stelt zij één of meer curatoren aan. Het gehele vermogen van de schuldenaar valt onder het faillissement, met uitzondering van kleding, beddengoed, voedsel voor een maand en dergelijke primaire levensbehoeften. Ook wat de gefailleerde tijdens het faillissement verwerft, valt onder het faillissement. De gefailleerde verliest de beschikking en het beheer over zijn vermogen.

De curator is belast met het beheer en de vereffening van de failliete boedel. Dit houdt in dat hij alle onder het faillissement vallende goederen te gelde maakt. Van de schuldeisers die bij hem hun vorderingen indienen stelt hij een lijst op. In beginsel zijn alle schuldeisers in verhouding tot hun vordering gelijk gerechtigd tot de opbrengst. Is deze ontoereikend om alle schuldeisers te voldoen, dan ontvangen zij een percentage. Het beginsel van de gelijkheid van schuldeisers – de *paritas creditorum* – kent uitzonderingen. Er zijn schuldeisers wier vorderingen volgens de wet bevoorrecht zijn. Zij worden eerst betaald alvorens de betaling

aan de zogeheten concurrente schuldeisers kan plaatsvinden. Tot de categorie bevoorrechte schuldeisers behoren bijvoorbeeld de Belastingdienst, waterschappen en werknemers die achterstallig loon te vorderen hebben. Maar er is meer, schuldeisers kunnen ook zekerheid van betaling bedingen door bijvoorbeeld een hypotheek te vestigen op onroerend goed, roerend goed in onderpand te nemen, uitstaande vorderingen aan zich te laten overdragen (cessie van schuldvorderingen) of – zoals in die tijd onder het oude Burgerlijk Wetboek nog toegestaan en veelvuldig toegepast – fiduciaire eigendomsrechten op goederen te vestigen. Dit laatste hield in dat een schuldeiser, meestal een bank, zich als tegenprestatie voor kredietverlening, de goederen – bedrijfsinventarissen en bedrijfsvoorraden – in eigendom liet overdragen, met het beding dat de schuldenaar ze mocht blijven gebruiken.

De curator moet beoordelen of de gepretendeerde zekerheidsrechten rechtsgeldig en rechtmatig zijn gevestigd. Is dit het geval, dan mogen deze schuldeisers zich op deze verbonden goederen verhalen. Zij blijven dan, als de opbrengst voldoende is, buiten het faillissement. Daarom worden zij separatisten genoemd.

Op het saldo van de overige te gelde gemaakte goederen komen de kosten van het beheer tijdens het faillissement in mindering. Het overblijvende wordt verdeeld onder de schuldeisers. Van deze schuldeisers stelt de curator de wettelijke volgorde van betaling vast volgens de in de wet geregelde voorrangregels van de bevoorrechte schuldeisers (Belastingdienst, werknemers enz.), gevolgd door de concurrente schuldeisers, onder wie het restant procentueel gelijk wordt verdeeld. Deze voorgenomen betalingen neemt hij op in de uitdelingslijst. Als deze is vastgesteld, gaat hij over tot de uitkering van de daarin vastgelegde bedragen. Daarmee is de vereffening, waarmee hij is belast, voltooid.

Surseance van betaling beoogt de schuldenaar een adempauze te verschaffen door een tijdelijk uitstel van betaling. Tijdens dat uitstel moet de liquiditeit van de schuldenaar worden versterkt, zodat hij na afloop van deze adempauze zijn betalingen kan hervatten of, door aanbieding van een akkoord, met de betaling van een percentage van zijn oude schulden kan volstaan. Ook de surseance van betaling wordt door de rechtbank uitgesproken, en wel op verzoek van de schuldenaar die voorziet dat hij met de betaling van zijn schulden niet zal kunnen voortgaan.³ De rechtbank benoemt dan een of meer bewindvoerders. De schuldenaar aan wie de surseance (voorlopig) is verleend, is niet bevoegd tot daden van beheer en beschikking betreffende de boedel zonder medewerking, machtiging of bijstand van de bewindvoerder.

In geval van faillissement zal in het algemeen een onderneming worden geliquideerd, opdat uit de opbrengst de betaling aan de schuldeisers kan plaatsvinden. Is de onderneming levensvatbaar, dan kan de curator de onderneming voortzetten en de schuldeisers uit de bedrijfsopbrengsten geheel of gedeeltelijk betalen. Anders dan bij faillissement, is surseance van betaling gericht op het voortzetten van de onderneming, al is – zoals wij zullen zien – liquidatie van een in surseance van betaling verkerende onderneming niet uitgesloten.

De afwikkeling van een faillissement en een bewindvoering tijdens een surseance brengen uiteraard kosten met zich. De curatoren en de bewindvoerders ontvangen een door de rechtbank vast te stellen beloning, er zijn kantoorkosten en soms moet er gereisd worden. Die kosten komen direct ten laste van het actief – de boedel – en worden boedelkosten genoemd. Deze worden dus allereerst betaald voordat er ook maar van enige uitkering aan bevoorrechte schuldeisers sprake is. Kan de boedel zelfs die kosten niet dragen, dan wordt het faillissement op voorstel van de curator zo snel mogelijk opgeheven wegens gebrek aan baten. Dit gebrek aan baten wordt in de faillissementsadvertenties verhullend omschreven met ‘wegens de toestand des boedels’. Met enkele kranten bestonden destijds afspraken dat zij tegenover de betaalde gerechtelijke advertenties, deze advertenties kosteloos opnamen.

OGEM vraagt surseance van betaling

Aanvankelijk zou de surseance van betaling van OGEM op dinsdag 26 januari 1982 worden aangevraagd. De rechtbank verleent de gevraagde surseance van betaling onmiddellijk, en wel voorlopig⁴. Ynso Scholten laat mij weten dat er meer tijd nodig is voor een aantal zaken die nog geregeld moeten worden en dat het een dag later wordt. Het worden er twee. Op donderdag 28 januari om ongeveer half elf krijg ik telefonisch bericht van de rechtbank dat aan OGEM Holding nv, OGEM BV en BV Financieringsmaatschappij OGEM voorlopig surseance van betaling is verleend, met benoeming van mr. C.H.B. Boot, vicepresident van de rechtbank, tot rechter-commissaris en van mij en mr. drs. H.P.J. Ophof tot bewindvoerders.

Formeel gaat het om een beschikking van de derde kamer van de arrondissementsrechtbank te Rotterdam. Henri en ik vertrekken direct met onze auto's met medeneming van Jacques de Blik naar Marconiplein 16, waar OGEM gevestigd is in de kantoortoren Europoint IV en de raad van bestuur zetelt op de bovenste – eenentwintigste – verdieping. Ons kantoorbestuur had onze inlijving van Jacques de Blik nog niet goedgekeurd en protesteerde enkele dagen later, maar moest zich bij dit fait accompli neerleggen, waarbij meespeelde dat Jacques zich zijn nieuwe positie niet wilde laten ontnemen.

Henri en ik worden ontvangen door Pluygers, Mathot, Koopmans en Van Berkel. Er volgt een korte uiteenzetting, waaruit blijkt dat in de afgelopen dagen een groot aantal ondernemingen die onderdeel uitmaakten van het OGEM-concern, is overgedragen aan een nieuw-opgerichte onafhankelijke houdstermaatschappij, buiten OGEM-verband. Het gaat daarbij om bedrijven die door hun rendement voldoende levensvatbaar worden geacht en dus binnen het nieuwe verband kunnen voortbestaan. Het is een operatie die volgens de heren economisch verantwoord is en waardoor veel werkgelegenheid behouden zal blijven. In OGEM Holding zijn alle ondernemingen achtergebleven die niet levensvatbaar worden geacht of onvoldoende rendement hebben om tot de nieuwe holding te mogen toetreden. Voor de meeste ondernemingen is er vermoedelijk geen andere toekomst dan failliet te worden verklaard en geliquideerd te worden.

Er is ook een aantal ondernemingen, waaronder R.S. Stokvis & Zonen en enkele industriële bedrijven, die misschien nog wel verkocht kunnen worden, waardoor ook daar nog werkgelegenheid behouden kan blijven. Op zeker moment pakt Mathot een zilveren sigarendoos van de tafel en biedt mij een sigaar, waarvan hij denkt dat die erin zit, aan; de doos is leeg. Ik vraag: 'Is dit de kas?'

Mathot is benoemd tot bestuurder van de nieuwe onafhankelijke holdingmaatschappij, TBI Holdings. Hij zal binnen enkele dagen als OGEM-bestuurder aftreden. Het is de bedoeling dat ook Koopmans zo spoedig mogelijk overgaat naar TBI, maar hij blijft voor de inwerking van de bewindvoerders nog een maand aan bij OGEM. Daarna zal Frans van Berkel als enig bestuurder van OGEM overblijven. Hij wordt dus onze man, want hij is de bestuurder die zonder medewerking, machtiging of bijstand van de bewindvoerders niet bevoegd is tot daden van beheer en beschikking betreffende de boedel. Wij zullen dus met zijn drieën nauw gaan samenwerken. Daarbij zal het zaak zijn de rechter-commissaris zo goed mogelijk op de hoogte te houden, mede omdat bij verschil van inzicht tussen de bewindvoerders de beslissing door hem genomen moet worden. De wet schrijft voor dat, indien meer dan een bewindvoerder is benoemd, bij staking van stemmen over te nemen beslissingen, de president van de rechtbank beslist. Mede daarom is al bij voorbaat een rechter-commissaris benoemd aan wie deze taak is gedelegeerd. Die situatie heeft zich overigens niet voorgedaan. Een tweede reden zal geweest zijn dat een groot aantal faillissementen van OGEM-ondernemingen zal volgen, waarin de rechtbank in elk geval een rechter-commissaris moet benoemen. Te verwachten is dat Henri en ik dan als curatoren worden aangesteld en dat Boudewijn Boot tot rechter-commissaris wordt benoemd.

De komende uren, dagen en weken blijft regelmatig overleg met bestuurder Koopmans nodig, omdat hij als de financiële man van de raad van bestuur als geen ander op de hoogte is van achtergronden en details van talloze transacties die hebben plaatsgevonden en van onderhandelingen, die deels nog lopen. Het is duidelijk dat wij prioriteiten moeten stellen.

Henri en ik installeren ons in twee vrije kamers die in betere tijden riant huisvesting verleenden aan trotse bestuurders van een concern dat overal ter wereld zijn activiteiten uitbreidde. Zij bieden bij mooi weer uitzicht op de skyline van Delft, Den Haag en Zoetermeer. Veel tijd om daarvan te genieten, hebben wij niet. De kamers zijn overigens niet al te luxueus en met hetzelfde fabricaat meubilair ingericht, maar voor iemand die, zoals een advocaat, zijn dossiers binnen handbereik wil hebben, niet erg praktisch. Zo zijn er geen dossierkasten, maar langgerekte lage dressoirs langs een van de wanden. In het laatste compartiment bevindt zich een klein ijskastje voor drank. Dat pleegt in de kamer van een advocaat juist weer te ontbreken. Ik betrek de voormalige kamer van Jaap Boersma. Het drankkastje ontbreekt. Dit verbaast mij, want hij had niet de reputatie van geheelonthouder te zijn. Het is overigens niet belangrijk, want tot de werkafspraken die Henri en ik gemaakt hebben, behoort dat wij onder kantooruren en ook bij lunches buiten kantoor of na kantoor-tijd, met bestuurders of personeel van OGEM geen alcoholische dranken zullen nuttigen.

We gaan aan het werk. Er volgt nog de eerste middag een gesprek met de ondernemingsraad. Ook is er in een persconferentie voorzien. Dit is begrijpelijk want het is een spectaculaire deconfiture van een bedrijf dat al veel publiciteit had gegenereerd en er is grote belangstelling voor de gevolgen voor de werkgelegenheid. Het aantal werklozen in ons land is door de malaise al fors gestegen. Wij maken een afspraak voor een gesprek met de vakbonden over de werkgelegenheid. Wij zullen de volgende dag de agent van het bankensyndicaat en de advocaten van het syndicaat spreken over onmiddellijk te treffen voorzieningen. Tot die voorzieningen behoort een boedekrediet waaruit wij de kosten van de operatie kunnen bestrijden.

De talrijke banken die in de jaren van voorspoed om strijd kredieten aan het concern hadden verleend, hebben zich in de zomer van 1980, toen de toekomst van OGEM er wat minder rooskleurig begon uit te zien, verenigd in een consortium. Het ging om 21 banken, waarvan vijf Nederlandse en dus 16 buitenlandse banken. De optelsom van de door hen verleende kredieten en garanties overtreft het voor die tijd immense bedrag van vijfhonderd miljoen gulden (vergelijkbaar met 450 miljoen euro in 2016), hoger dan verwacht. De Algemene Bank Nederland (ABN) was de agent van het syndicaat en het lid van de raad van bestuur Harrie Langman was belast met het dagelijks bestuur van het syndicaat en de contacten met OGEM. De kredietfaciliteit van de gezamenlijke syndicaatsbanken aan OGEM zal uiteindelijk 750 miljoen gulden (vergelijkbaar met 625 miljoen euro in 2016) belopen.

Henri en ik kenden Harrie Langman beiden. Ik uit de tijd dat hij minister van Economische Zaken in het kabinet-Biesheuvel was⁵ en Henri was zijn assistent geweest aan de Erasmus Universiteit. Voordat Harrie minister werd was ik op zijn verzoek al eens opgetreden als advocaat van de door hem geleide Interfaculteit Bedrijfskunde, een samenwerking tussen de Nederlandse Economische Hogeschool in Rotterdam en de Technische Hogeschool in Delft. De advocaat van ABN en dus van het syndicaat was Peter Verloop van het Amsterdamse kantoor Nauta Van Haersolte, die ik nog kende uit Leiden, en in de rechtspraktijk al intensief had meegemaakt toen hij bij de overname van Slavenburg's Bank als advocaat optrad voor Crédit Lyonnais.⁶ Peter deed deze zaak samen met Huib van Everdingen.

Het wordt een lange eerste dag, met onder andere colleges van Lense Koopmans over de 'uitvaart' van de gezonde OGEM-ondernemingen die nu behoren tot TBI. Henri en ik besluiten deze operatie grondig te onderzoeken, want de sympathieke kanten van behoud van economisch gezonde bedrijven en werkgelegenheid ten spijt, wij zijn aangesteld om de belangen van de schuldeisers te behartigen en zij mogen door de transactie niet benadeeld zijn. Zoals uit de hiervoor gegeven beschrijving van faillissement en surseance blijkt, heeft de Faillissementswet van 1893 alleen de belangen van schuldeisers op het oog. Ook al behoort een curator in onze tijd ook oog te hebben voor een ander maatschappelijk belang, dat van de werknemers en de werkgelegenheid, dit neemt niet weg dat de Faillissementswet extra eisen stelt die benadeling van schuldeisers moet voorkomen. Wij moeten beoordelen of de overdracht van ondernemingen aan TBI niet in strijd is geweest met die eisen. Ons wordt

verzekerd dat TBI de intrinsieke waarde betaalt. Vaststaat dat bij OGEM de niet levensvatbaar geachte bedrijven zijn achtergebleven. Deze voor die tijd geheel nieuwe constructie wordt dan ook sterfhuisconstructie genoemd. Om half zeven zitten Henri en ik op mijn nieuwe kamer aan het Marconiplein de voorlopige balans van de eerste dag op te maken. Lense Koopmans komt binnen met een blaadje en drie glazen jenever. Henri en ik slaan die af en spreken nog een aantal zaken met hem door. Daarna besluiten Henri en ik samen te gaan eten om de plannen voor de volgende dag te bespreken. Onderweg naar huis passeren wij Old Dutch in de Rochussenstraat 20 en wij besluiten ons beraad daar te voeren. De komende maanden zullen wij ons ontwikkelen tot stamgasten tijdens een laat avondmaal.

Waar gaat het over?

Er verkeren op 28 januari drie vennootschappen in surseance: OGEM Holding, OGEM BV en Financieringsmaatschappij OGEM. OGEM Holding is op 29 juni 1973 opgericht als rechtsopvolgster van de op 16 april 1928 opgerichte naamloze vennootschap Nationaal Bezit van Aandelen Nederlandsch-Indische Gas-Maatschappij, waarvan de naam op 3 mei 1950 is gewijzigd in Nationaal Bezit van aandelen Overzeese Gas- en Electriciteitsmaatschappij. De aandelen zijn genoteerd aan de beurzen van Amsterdam, Düsseldorf en Hamburg. Het zogeheten structuurregime van de artikelen 153 en volgende van boek 2 van het Burgerlijk Wetboek is van toepassing. OGEM BV is de uiteindelijke rechtsopvolgster van de op 10 december 1863 in Rotterdam opgerichte Naamloze Vennootschap Nederlandsch-Indische Gas-Maatschappij, sinds 3 mei 1950 Naamloze Vennootschap Overzeese Gas- en Electriciteit-Maatschappij en van 31 december 1969 af OGEM NV en per 29 juni 1979 OGEM BV. Deze laatste was de houdstermaatschappij waaronder uiteindelijk alle werkmaatschappijen ressorteerden. Deze waren weer ondergebracht in divisieholdings voor handel, energiebedrijven, onroerendgoedmaatschappijen, projectontwikkelingsmaatschappijen, industriële bedrijven en dergelijke. Financieringsmaatschappij OGEM is een ook dochter van OGEM BV en fungeert als de interne bank van alle OGEM-bedrijven. Deze hebben geen eigen financiering door banken of geldschieters. Hun financiering loopt via deze interne bank. Het gaat hierbij om in totaal 136 vennootschappen en deelnemingen.

Het organisatieschema van het concern roept het beeld op van een kerstboom die bij voortdurend meer en meer is opgetuigd. Uiteindelijk is de boom onder deze last bezwaken. Wij zullen deze kerstboom zorgvuldig moeten onttakelen, waarbij duidelijk zichtbaar moet worden wie vorderingen heeft op welke vennootschappen en welke vennootschappen op elkaar vorderingen hebben.

De uitvaart naar TBI

Een deel van de onttakeling heeft al plaatsgevonden. Op 29 december 1981 zijn elf bouwbedrijven, twee industriële bedrijfsgroepen, acht installatiebedrijven en -bedrijfsgroepen en nog drie ondernemingen uit hun oorspronkelijk verband overgebracht naar een nieuwe dochteronderneming van OGEM BV, genaamd TBI Holdings. TBI staat voor Techniek, Bouw, Installatie. Wanneer de ondernemingsgroepen nader worden bekeken, gaat het om in totaal 91 bedrijven. Dit zijn de bedrijven die voldoen aan een rendementsnorm van 14% en die levensvatbaar worden geacht. Vervolgens wordt, mede op basis van een bedrijfsorganisatorisch advies van McKinsey & Company, juridisch advies van de advocaten Peter Verloop en Huib van Everdingen en volgens een door Langman, Koopmans en hen uitgedacht plan, de Stichting Beheer Vijverbos opgericht. Oprichter is mr. J.M. van Kempen, gepensioneerd directeur-generaal van ABN. De naam Vijverbos zou zijn ontleend aan de vijver in Kralingen waaraan het woonhuis van Harrie Langman is gelegen. Op hun beurt richten Van Kempen en de Stichting Vijverbos samen Vijverbos-TBI Holding op. Deze vennootschap staat aldus geheel los van OGEM. Op 25 januari 1981 verkoopt en levert OGEM BV. de aandelen van TBI Holdings aan deze nieuwe Vijverbos-TBI Holding tegen een koopprijs die gelijk zal zijn aan de intrinsieke waarde van de tot TBI Holdings behorende ondernemingen, voorlopig geschat op 140 miljoen gulden (vergelijkt met 131 miljoen euro in 2016). Daarmee is het levensvatbare gedeelte van OGEM buiten het concern gebracht. Vóór de overdracht hebben alle TBI-ondernemingen hun eventuele schulden aan de Financieringsmaatschappij OGEM betaald. OGEM heeft dus van die vennootschappen niets meer te vorderen. De voorlopig berekende koopsom is op 25 januari betaald. De surseance had dus op 26 januari, zoals beoogd, aangevraagd kunnen worden.

Stokvis en NAHV

Op het laatste moment is ook nog een reddingsoperatie voor R.S. Stokvis & Zonen en Nieuwe Afrikaansche Handels-Vennootschap (NAHV) bedacht en uitgevoerd. Daartoe was het uitstel van twee dagen nodig. Ook de banden tussen OGEM en deze beide vennootschappen zijn doorgesneden. Op 27 januari 1982 is nog opgericht Stokvis Beheer Holding, die eveneens losstaat van OGEM. Op dezelfde dag koopt deze Stokvis Beheer Holding van OGEM BV de aandelen R.S. Stokvis & Zonen B.V. en NAHV. De bedoeling hiervan is om de verkoop van R.S. Stokvis & Zonen en NAHV, waarover al een onderhandelingsresultaat is bereikt, mogelijk te maken. De koopprijs van 89 miljoen gulden (vergelijkbaar met 78 miljoen euro in 2016) wordt nog op die dag aan Financieringsmaatschappij OGEM betaald. Bij deze operatie is in verband met het belang van behoud van werkgelegenheid ook de overheid nauw betrokken. Het ministerie van Economische Zaken is bereid de kosten van een eventueel vangnet voor zijn rekening te nemen.

De overheid blijkt trouwens al eerder bij OGEM betrokken te zijn. Eind juni 1981, dus ruim tien maanden nadat het bankensyndicaat voor zijn totale vordering zekerheden had

gekregen, verleent De Nationale Investeringsbank op verzoek van de Staat der Nederlanden nog een extra krediet van vijftig miljoen gulden (in 2016 zo'n 48 miljoen euro). Al veel eerder, toen OGEM begin jaren zeventig haar bouwactiviteiten wilde uitbreiden door samenwerking met Verenigde Bouwbedrijven Nederhorst, had zij de staat bereid gevonden om in die samenwerking financieel te participeren. Die muis zou voor de bewindvoerders in 1986 nog een staart van jewelste krijgen.

De eerste weken

De rechter-commissaris, Boudewijn Boot, en ook zijn vrouw Maaïke ken ik goed. Hij is een uiterst actieve man, die snel denkt, handelt en spreekt. Wij zullen veel hebben aan zijn grote betrokkenheid bij de surseance en de faillissementen van dochterondernemingen. Een van de eerste dagen verschijnt hij op het strijdtoneel, het kantoor van betrokken in de kantoorstoren Europoint IV. Hij spreekt met ons en met de bestuurders, Lense Koopmans en Frans van Berkel. Hij blijkt gemakkelijk benaderbaar. Voor een aantal handelingen bij failliete vennootschappen is goedkeuring van de rechter-commissaris vereist. Wij houden hem voortdurend op de hoogte, meestal door 's avonds laat, op weg naar huis, nog even een brief bij hem in de bus te doen. Hij woont evenals Henri en ik in Kralingen. Als in een dergelijke brief om een machtiging wordt gevraagd of als wij hem een te nemen beslissing voorleggen, pleegt er de volgende ochtend al voor negen uur een telefoontje van hem te komen met zijn beslissing: 'Ik zou het zo maar doen'. Later volgt de schriftelijke bevestiging.

Henri en ik maken de eerste dagen kennis met de staf van OGEM voor zover deze zal aanblijven om ons tijdens onze werkzaamheden te assisteren. De belangrijkste personen zijn de directeurs van Financieringsmaatschappij OGEM, Arnold Bothof RA. en Herman de Zeeuw. Bothof is tevens directeur Financiën van OGEM BV. Hem is al een baan bij de ABN toegezegd, maar voorlopig is hij voor de bank van meer waarde als hij ons kan blijven ondersteunen. Ook De Zeeuw, die tevens treasurer van OGEM BV is, heeft al een nieuwe baan op zak: bij MeesPierson. Voor hem geldt hetzelfde. Wij zullen verder veel van doen krijgen met Aad Henderson, sinds juli vorig jaar de bedrijfsjurist, en met Lex Drieduite, directeur sociale zaken. De secretaris van de raad van bestuur, dr. D. van Eck, blijft nog formeel in dienst; hij nadert de pensioengerechtigde leeftijd. Er blijven ook nog twee chauffeurs, die ons vervoeren in de auto's die de voormalige leden van de raad van bestuur ten dienste stonden. Die auto's hebben autotelefoon, wat voor die tijd nog een uitzondering is. De secretaresse van de raad van bestuur, juffrouw Snijders, staat Frans van Berkel bij.

De tweede dag al belt mijn cliënt, de gepensioneerde directeur van het aannemingsbedrijf, mij op het OGEM-kantoor op. Ik verwijs hem naar mijn compagnon Feike Tromp. Mijn cliënt blijkt er al van op de hoogte te zijn dat niet alleen zijn voormalige bedrijf tot TBI is gaan behoren, maar dat ook alle bedrijfspanden waarop hij hypotheek heeft, toebehoren aan TBI-

bedrijven. Zijn pensioenbetaling zal dus geen moment stagneren. Jaren later verneem ik van zijn dochter dat haar ouders tot hun overlijden hun pensioen hebben ontvangen.

In het weekeinde plegen Henri en ik bij mij thuis opnieuw overleg. Het was te verwachten dat zich bij de deconfiture van een zo groot conglomeraat van ondernemingen, waarvan de top uitstel van betaling heeft en vele werkmaatschappijen failliet zijn of zullen gaan, juridische problemen zullen voordoen. In grote faillissementen zijn processen dan ook geen uitzondering. Omdat wij de eerste maanden onze handen vol zullen hebben aan urgente afwikkelingszaken, zal er geen tijd zijn om ons bij het ontrafelen van juridische vraagstukken echt te verdiepen in literatuur en jurisprudentie. Het kan bovendien verhelderend werken wanneer wij, als bewindvoerders of curatoren, ons niet uitsluitend op ons eigen juridisch inzicht beroepen, maar ons gesteund weten door onafhankelijk advies van rechtsgeleerden van naam. Daarom besluiten wij dat weekeinde al over welke zaken wij in elk geval advies zullen inwinnen en aan wie wij dat zullen vragen.

Spoedeisende zaken

Er is met een aantal zaken haast geboden. Wij hebben al een gesprek met Harrie Langman gehad over het boedelkrediet. De verlening daarvan blijkt gecompliceerd en de onderhandelingen duren tot begin maart. Het syndicaat besluit uiteindelijk op 2 maart daarin te voorzien, maar had wel van ons verlangd dat wij ons uiterlijk 10 maart uitlaten over de vraag of wij de rechtsgeldigheid en de rechtmatigheid van de zekerheidstellingen van augustus 1980 en de uitvaart van TBI en Stokvis erkennen. Door die eis staat er druk op de ketel. Wij voeren de eerste dagen ook een bespreking met de makelaar in assurantiën Ton de Keizer over verhoging van het maximum van de beroepsaansprakelijkheidsverzekering van ons kantoor. Het zal in de surseances en de te verwachten faillissementen om bedragen gaan die het verzekerde bedrag overtreffen. Ton is vergezeld door een der directeurs van Bloemers & Co., gespecialiseerd in aansprakelijkheidsverzekeringen voor directeurs, commissarissen en beoefenaren van vrije beroepen. Deze trekt een geleerd gezicht en spreekt bij herhaling de woorden uit dat een verhoging wel mogelijk is, 'maar OGEM is OGEM', waarmee hij te kennen wil geven dat hij het risico op dat ogenblik niet kan overzien. Ook nodigen wij Pieter Lakeman uit voor een gesprek op ons kantoor aan de Lijnbaan. Bij OGEM willen wij hem niet ontvangen. In OGEM heeft hij geen enkel vertrouwen en daarom kan het geen kwaad als wij hem op ons kantoor van onze onafhankelijke positie en van onze objectiviteit overtuigen door onze doelstellingen aan hem uiteenzetten. Dit zijn maar bijzaken. In hoofdzaak zijn wij de hele dag met OGEM bezig.

Tot de acquisities van de laatste jaren behoort ook een aantal industriële ondernemingen in Nederland op de terreinen van aluminium gevelbekleding, fabricage van onderdelen voor computergeheugens, woningbouw, waterzuivering, utiliteitsmeubelen, laboratoriuminrichting en elektrotechnische installatie. Deze opsomming alleen al geeft weer hoe ver de diversifica-

tie was gegaan. De bedrijven hadden deel uitgemaakt van de technische groepen binnen OGEM BV, maar voldeden niet aan de criteria die de raad van bestuur had gesteld om in aanmerking te komen voor overdracht aan TBI Holdings. Eén criterium daarvoor was een rendement van 14%. Dit nam niet weg dat de meeste van deze ondernemingen nog levensvatbaar konden blijken, mits zij werden ontdaan van de schuldenlast van het OGEM-concern.

Alle OGEM-ondernemingen waren hoofdelijk verbonden voor de gehele concernschuld, wat betekende dat zij daarvoor konden worden aangesproken en – misschien nog erger – moesten bijdragen zodra andere OGEM-vennootschappen een deel betaalden. Het was daarom niet mogelijk de ondernemingen als geheel te verkopen door hun aandelen te verkopen en over te dragen. In dat geval zou de schuldenlast meegaan en geen nieuwe eigenaar zou deze ‘besmette’ onderneming willen hebben. Maar wel was de verkoop mogelijk van de activa (bedrijfsgebouwen, -voorraden en -inventarissen, de orderportefeuille en de naam van de onderneming). De aldus leeggehaalde vennootschap zou dan vervolgens failliet verklaard en geliquideerd worden.

Tot voor kort hadden bij verkoop van de activa niet alleen de schuldeisers van de aldus leeggehaalde vennootschap het nakijken, maar ook de werknemers. De eigenaar van de activa kon het bedrijf voortzetten en daarbij de keuze maken welke werknemers hij wilde aanhouden. Wie geen nieuw dienstverband kreeg bij de nieuwe eigenaar, bleef met een vordering op de oude vennootschap achter. In deze sociaal onwenselijke situatie had de wetgever sinds kort, bij wet van 15 mei 1981, verandering gebracht. In het Burgerlijk Wetboek waren in een ingevoegde afdeling de nieuwe artikelen 1639aa tot en met 1639dd opgenomen. Daarin werd geregeld dat bij overgang van de onderneming of een onderdeel daarvan, de rechten en verplichtingen die voor de werkgever in die onderneming voortvloeien uit een arbeidsovereenkomst met een daar werkzame werknemer, van rechtswege op de verkrijger overgaan. Aldus behielden de werknemers bij verkoop van de activa hun baan. Verkoop van de activa betekende dus ook behoud van werkgelegenheid.

Henri belastte zich met de onderhandelingen over de verkoop van de activa van een achtal bedrijven. Daarmee was haast geboden, want er was geen geld om de lonen te betalen. Dat betekende dat de verkoop voor eind februari beklonken moest zijn, zodat de nieuwe eigenaar dan de loonbetaling voor zijn rekening kon nemen. Zou dat niet gebeuren, dan ging de onderneming failliet en was de werkgelegenheid zeker verloren.

De verkoop werd gecompliceerd doordat alle activa aan het bankensyndicaat tot zekerheid in eigendom waren overgedragen en de fabrieksgebouwen met hypotheek waren belast. Soms ook met een hypotheek ten gunste van het Algemeen Burgerlijk Pensioenfonds, dat ook tot de geldschieters had behoord. Het bankensyndicaat moest dus telkens met de bedongen verkoopprijs akkoord gaan. Afsproken werd dat de minimumprijs gelijk moest zijn aan de liquidatiewaarde. Voor elke transactie was instemming nodig van de ondernemingsraad en vaak ook van de vakbonden. Alvorens de transactie plaatsvond, werd de naam van de vennootschap waarin zich de activa bevonden, gewijzigd in OGEM met als toevoeging de

activiteit waarmee de vennootschap zich bezighield en soms ook de plaats van vestiging; zo ontstonden in korte tijd OGEM Aluminium, OGEM Industrie Apeldoorn, OGEM Bouw Amsterdam, OGEM Industrie Sneek, OGEM Katwijk, OGEM Industrie Waddinxveen, OGEM Industrie Ravenstein en OGEM Electro Twente. De koper van de activa kon dan de onder de oude naam voortzetten. Van de oude vennootschappen met de nieuwe naam werd vervolgens de zetel verplaatst naar Rotterdam en daar werd het faillissement aangevraagd. In al die gevallen benoemde de rechtbank bij de faillietverklaring Boudewijn Boot tot rechter-commissaris en stelde zij Henri en mij tot curatoren aan. Doordat de nieuwe eigenaar de oude naam kon blijven voeren, soms met een kleine wijziging, werd de schade die de onderneming had opgelopen doordat zij had behoord tot het in deconfiture geraakte OGEM-concern, worden beperkt.

De eerste twee faillissementen werden al op 16 februari uitgesproken, op 23 februari volgden er vijf en op 27 april het laatste van deze serie van acht. In enkele gevallen was de koper de voormalige eigenaar, die enkele jaren tevoren zijn onderneming aan OGEM had verkocht en deze nu tegen liquidatiewaarde kon terugkopen. In één geval liep er van alles mis. Het bedrijf in Ravenstein werd op 23 februari failliet verklaard, nadat de activa waren verkocht. De koper bleek het bedrijf niet te willen voortzetten en haalde direct de goederen weg. Door nalatigheden zijn de vakbonden en het personeel daarvan niet op de hoogte. Toen de fabriek tijdens de carnavalsviering leeggehaald bleek te worden, bezette het personeel de fabriek. In een nachtelijke bespreking tussen ons als curatoren met het actiecomité, waarbij wij feitelijk werden gegijzeld in het fabrieksgebouw, konden wij tot overeenstemming komen. Wij konden weer naar huis en de bezetting werd enkele dagen later beëindigd.

Terwijl Henri zich voornamelijk met afwikkeling van de acht ondernemingen bezig hield, redigeerde ik de adviesaanvragen over de door ons al geïdentificeerde juridische problemen en behandelde ik overige correspondentie. Bij al die werkzaamheden kwam het goed van pas dat onze secretaresses vrijwel direct na onze komst naar het OGEM-kantoor waren overgekomen. Marry Plessas-Schallenberg en Margot van Herwaarden maakten lange dagen in een ook voor hen nieuwe omgeving. Margot tikte de ene verkoopakte na de andere. De adviesaanvragen waren lijvige documenten met talrijke bijlagen. Het vervaardigen en sorteren daarvan kwam voor Marry's rekening. Op 2 februari ging de adviesaanvraag aan Peter van Schilfgaarde, die dan hoogleraar in Groningen is, de deur uit. Op 3 februari gaat de adviesaanvraag uit naar professor mr. J.H. Beekhuis en mr. N.J. Polak, die wij advies vragen over de rechtsgeldigheid en rechtmatigheid van de zekerheidstellingen van 18-19 augustus 1980. Op 12 februari volgt een adviesaanvraag aan professor mr. L.E.H. Rutten.

Nadat Lense Koopmans begin maart definitief is overgestapt naar TBI en ook het TBI-kantoor enkele verdiepingen lager betreft, verhuis ik naar de door hem verlaten kamer, die iets praktischer ligt ten opzichte van onze secretaresses, Marry en Margot. Op een zaterdag laat ik mijn riante huisvesting aan mijn kinderen zien. Dat ontlokt hun de uitroep: 'Nog groter dan die van J.R.' Het is de tijd waarin de televisieserie 'Dallas' wordt uitgezonden met de

Texaanse oliemagnaat J.R. Ewing, gespeeld door Larry Hagman, in de hoofdrol. Dallas stond symbool voor alles wat groot, rijk en Amerikaans was. De kwalificatie van mijn zoons vond ik wel tekenend voor de indrukwekkende ruimte waarin de OGEM-top zich zelf had gehuisvest.

Juridische problemen

DE ZEKERHEIDSTELLING

In augustus 1980 hebben de banken, die zich toen in een syndicaat aaneengesloten hadden, zich bereid verklaard tot herfinanciering van het concern, mits OGEM en alle tot het concern behorende ondernemingen voor de verleende kredieten en garanties zekerheden zouden stellen. Het gaat daarbij om een samenstel van overeenkomsten waarbij – zo wordt ons gezegd – alle OGEM-bedrijven betrokken zijn geweest. Al deze bedrijven, waarnaar in de schriftelijke overeenkomsten telkens is verwezen naar de ondernemingen die zijn genoemd in ‘Lijst B’, waarop – zo wordt ons gezegd – alle OGEM-bedrijven zijn vermeld, hebben zich als hoofdelijke medeschuldenaren verbonden voor de gehele OGEM-schuld aan het bankensyndicaat, gevormd door de banken vermeld in ‘Lijst A’. Als er sprake is van een hoofdelijke of solidaire schuld, is ieder der schuldenaren verplicht het gehele bedrag van de schuld aan de schuldeiser te betalen. Daarmee heeft het syndicaat bereikt dat geen enkele OGEM-vennootschap die op de lijst staat, de dans kan ontspringen als het op betalen aankomt.

Al deze OGEM-vennootschappen hebben hun uitstaande en toekomstige vorderingen overgedragen – gecedeerd – aan het syndicaat en hun bedrijfsinventarissen en -voorraden tot zekerheid in eigendom overgedragen aan het syndicaat. Alle aandelen van de OGEM-vennootschappen zijn aan het syndicaat verpand, met het beding dat het syndicaat het stemrecht daarop mag uitoefenen. Ten slotte blijken zij ook voor hun bedrijfsgebonden onroerend goed een zogeheten positieve-negatieve hypotheekverklaring te hebben ondertekend. Dat houdt in dat zij zich hebben verplicht geen hypotheek ten behoeve van anderen op dat onroerend goed te zullen vestigen (negatieve verklaring) en verplicht zijn op eerste verzoek van het syndicaat op dat onroerend goed hypotheek te vestigen en behoeve van het syndicaat (positieve verklaring).

Er is dus eigenlijk niets meer over waarop andere schuldeisers zich kunnen verhalen of waarop in geval van faillissement de curatoren de hand kunnen leggen. Wij zijn tegenover de schuldeisers verplicht te onderzoeken of het verbinden van al het actief aan het syndicaat rechtsgeldig en rechtmatig is geschied. Voor de rechtsgeldigheid moet onderzocht worden of alle formaliteiten in acht zijn genomen en de documenten door de bevoegde personen zijn ondertekend. Voor een aantal handelingen is de goedkeuring van commissarissen en van de ondernemingsraad vereist. Voor de beoordeling van de rechtmatigheid is onder andere artikel 1377 van het Burgerlijk Wetboek van belang. Dit artikel geeft schuldeisers het recht de nietigheid in te roepen van door de schuldenaar onverplicht verrichte handelingen waardoor

de schuldeisers zijn benadeeld, mits zij bewijzen dat de schuldenaar en degene met wie hij handelde wisten dat benadeling van de schuldeisers daarvan het gevolg was. Deze rechtsvordering tot nietigverklaring van onverplichte handelingen waarbij de handelende partijen wisten dat andere schuldeisers daardoor benadeeld zouden worden, wordt aangeduid met de Latijnse benaming *actio Pauliana*.⁷ Als sprake is van een faillissement geldt ingevolge artikel 42 Faillissementswet de zogenoemde *faillissementspauliana*, waarbij het recht van de schuldeisers om de nietigheid in te roepen op de curator overgaat.

Het was de bedoeling van de syndicaatsbanken dat zij door het samenstel van overeenkomsten dat zij op 18-19 augustus 1980 met OGEM hadden gesloten betere verhaalsmogelijkheden kregen dan de andere schuldeisers, die daardoor ten opzichte van die banken in het nadeel kwamen. Maar als OGEM door de verlengde kredietverlening een reële kans zou hebben gekregen het bedrijf voort te zetten en door desinvesteringen de schuldenlast te verminderen en haar crediteuren te betalen, hoefde er geen benadeling te zijn. Bovendien zouden voor de meeste OGEM-vennootschappen met een bankkrediet de algemene bankvoorwaarden van toepassing zijn geweest, waarin is bepaald dat de bank te allen tijde zekerheid voor verleend krediet mag verlangen. Dan was het stellen van zekerheid niet onverplicht. Maar gold dat ook voor de 16 buitenlandse banken?

Lang niet alle OGEM-vennootschappen zullen rechtstreeks bankkrediet gehad hebben. Hun financiering placht plaats te hebben door Financieringsmaatschappij OGEM, en dus niet rechtstreeks door de banken. Dat zou betekenen dat de banken zich tegenover deze vennootschappen niet op hun algemene voorwaarden hadden kunnen beroepen en die vennootschappen wellicht toch onverplicht hadden gehandeld. Kortom, een veelheid van vragen waarvoor de beantwoording gedegen onderzoek en juridische toetsing vergde. Dit complexe geheel hadden wij ter beantwoording voorgelegd aan de rechtsgeleerden Beekhuis en Polak.

Er is nog een aspect. De OGEM-vennootschappen zijn niet rechtstreeks maar indirect door het bankensyndicaat gefinancierd. De kredietverlening is gelopen via Financieringsmaatschappij OGEM als de interne bank van het OGEM-concern. Doorgaans hadden de concernvennootschappen geen rechtstreekse schuld aan het syndicaat. Zij hadden echter wel rechtstreeks aan het syndicaat zekerheden gegeven. Mede om die reden rees bij ons de vraag of het wel rechtmatig is van alle concernvennootschappen te eisen dat zij zich hoofdelijk verbinden voor de gehele concernschuld, waarin een aantal hunner part noch deel heeft.

Dit brengt Henri tot de ontwikkeling van een alternatieve vorm van concernfinanciering. De banken zouden krediet moeten verlenen aan de interne concernbank (bij OGEM Financieringsmaatschappij OGEM) en deze moet dan zorgen voor de financiering van de concernvennootschappen die dit nodig hebben. De interne concernbank moet zich door de gefinancierde vennootschappen zekerheid voor haar vordering laten geven en deze op haar beurt tot zekerheid overdragen aan de externe bank. Dan verlopen kredietverlening en zekerheidstelling volgens de zelfde bedding. Later heeft Henri deze 'beddingtheorie' gepubliceerd.

DE UITVAART VAN TBI NADER BESCHOUWD

Bij de uitvaart van de TBI-vennootschappen ging het zeker om een onverplichte handeling, maar was benadeling van schuldeisers daarvan het gevolg? Dit zou niet het geval zijn als de opbrengst van deze transactie hoger was dan wat in faillissement verkregen zou zijn. Ook dit moest onderzocht worden. Maar er is meer. De oprichting van een vennootschap was volgens de toen geldende wetgeving een meerzijdige rechtshandeling. Dat wil zeggen dat er meer dan één oprichter moest zijn. De ene oprichter van Vijverbos- TBI Holding was, zoals gezegd, de gepensioneerde bankdirecteur Van Kempen. De andere was de door hem opgerichte stichting Vijverbos, een stichting met een ideëel doel. Kan dat? Moesten Van Kempen en de door hem opgerichte stichting niet eigenlijk als één persoon worden beschouwd?

Een tweede vraag is of de overdracht van de TBI-bedrijven en Stokvis niet neerkwam op ontbinding van het concern. Een besluit tot ontbinding kan alleen maar rechtsgeldig worden genomen door de algemene vergadering van aandeelhouders. Een dergelijk besluit ontbreekt. Wat zijn de rechtsgevolgen van het ontbreken van dat besluit als de genoemde operaties op ontbinding neerkomen? Van Schilfgaarde zal over deze rechtsvragen adviseren.

DE HOOFDELIJKHEID EN HET REGRESRECHT

Met Peter Verloop en Huib van Everdingen blijken wij op een belangrijk punt van mening te verschillen. Op hun advies zijn het syndicaat en TBI ervan uitgegaan dat de TBI-vennootschappen geen risico lopen alsnog voor een deel van de OGEM-schulden op te draaien. Wat is er gebeurd? Op 18-19 augustus 1980 hebben alle 136 OGEM-vennootschappen (vermeld op lijst B) zich als hoofdelijke medeschuldenaren jegens de syndicaatsbanken verbonden voor de gehele OGEM-schuld. Het leerstuk van de hoofdelijkheid houdt in de eerste plaats in dat ieder van de hoofdelijke schuldenaren tegenover de schuldeiser aansprakelijk is voor de gehele schuld. De schuldeiser kan dus proberen zijn gehele vordering te innen bij de schuldenaren die hem het meest solvent lijken. Hij zal dus de meest vermogende schuldenaren uitkiezen. Ieder van de schuldenaren is verplicht te betalen.

De TBI-vennootschappen hebben, alvorens zij op 29 december werden samengebracht in TBI Holdings hun eigen schulden geheel afgelost. Zij hebben geen eigen schuld meer aan Financieringsmaatschappij OGEM of aan de banken. Vervolgens zijn zij uit de hoofdelijkheid ontslagen. Daardoor zullen zij tegenover het bankensyndicaat niet meer hoeven op te draaien voor de rest van de OGEM-schuld als OGEM die schuld aan de syndicaatsbanken niet zal kunnen aflossen. Dat OGEM dit niet kan, staat wel vast.

Het leerstuk van de hoofdelijke verbintenissen – ook wel solidaire verbintenissen genoemd – gaat verder. Een schuldenaar die meer betaalt dan zijn eigen aandeel in de schuld, krijgt daardoor een verhaalsrecht – regresvordering genaamd – op zijn medeschuldenaren, die ieder jegens hem aansprakelijk zijn voor hun aandeel in de schuld. Daar zullen de TBI-vennootschappen, die geen aandeel meer hebben in de schuld, dus buiten blijven.

Er zullen bij OGEM echter ook vennootschappen zijn die hun aandeel niet kunnen betalen en insolvent zullen blijken. Datgene wat aldus niet kan worden verhaald op degene die insolvent is, wordt omgeslagen over alle hoofdelijk verbonden medeschuldeisers die nog wel solvent zijn. Dit was geregeld in artikel 1329, tweede lid, van het toen geldende Burgerlijk Wetboek. Artikel 1330 gaat vervolgens nog een stap verder: schuldenaren die tevoren door de schuldeiser uit de hoofdelijkheid zijn ontslagen, delen toch mee in de omslag van het aandeel van een insolvente schuldenaar.⁸ Een hoofdelijke schuldenaar kan wel uit de hoofdelijkheid worden ontslagen (en kan dus niet meer door de schuldeiser worden aangesproken voor de schuld van anderen), maar niet uit zijn solidariteit jegens zijn oorspronkelijke medeschuldenaren voor zover deze bij hun regresvorderingen op insolvente medeschuldenaren stuiten. De omslag van de bedragen die de insolvente OGEM-vennootschappen niet kunnen betalen, zal dus ook de TBI-vennootschappen treffen. De advocaten van het bankensyndicaat zijn van mening dat de TBI-vennootschappen wel buiten de omslag vallen. Zij zijn van mening dat hun draagplicht tegenover de regresgerechtigden beperkt is tot hun aandeel in de schuld – en dat is nul.

Henri, die al eerder in een faillissement met het probleem van de regresvorderingen te maken heeft gehad, betwist de stelling van de advocaten van het syndicaat dat de draagplicht van de TBI-vennootschappen beperkt zou zijn tot hun aandeel in de schuld. De schuld die de insolvente hoofdelijke schuldenaar had moeten betalen moet volgens hem in gelijke delen worden omgeslagen over alle oorspronkelijke solidaire schuldenaren, ongeacht of zij geen aandeel (meer) hebben in de schuld. Het wordt een buitengewoon ingewikkelde, maar ook boeiende juridische discussie, waarbij zowel wordt teruggevallen op oude bronnen, zoals de Franse Code Civil, die in 1838 voor ons Burgerlijk Wetboek model heeft gestaan bij de hoofdstukken hoofdelijkheid en borgtocht, dat daaraan verwant is, als op het nieuwe Burgerlijk Wetboek, dat een iets afwijkende regeling zal kennen.

In vereenvoudigde vorm komt het meningsverschil erop neer dat Verloop en Van Everdingen betogen dat de omslag van het aandeel van de insolvente vennootschappen moet plaatsvinden naar evenredigheid van het aandeel in de schuld – en dit aandeel is bij de TBI-vennootschappen teruggebracht tot nul – terwijl wij van mening zijn dat de omslag in gelijke delen plaatsvindt, ongeacht het aandeel in de schuld.

Wij raadplegen professor Rutten, de auteur van het deel Verbintenissenrecht in de gezaghebbende Asser-serie over het burgerlijk recht. In dit deel behandelt hij de hoofdelijkheid en de borgtocht. Mijn adviesaanvraag aan Rutten dateert van 12 februari en Rutten geeft ons zijn mening op 28 februari. Zijn opvatting is dat de omslag in gelijke delen moet plaatsvinden over alle hoofdelijke schuldenaren, ook als zij geen aandeel in de schuld hadden.

Henri, mogelijk geïnspireerd door de christelijke achtergrond van voormalige OGEM-bestuurders of door zijn eigen katholieke opvoeding, vergelijkt de regresplicht van de hoofdelijke schuldenaren met de erfzonde waarvan geen absolutie mogelijk is. Alle hoofdelijk verbonden vennootschappen blijven aansprakelijk voor het bedrag dat de andere wegens

insolventie niet kunnen betalen, zelfs als zij uit de hoofdelijkheid zijn ontslagen en geen aandeel (meer) hebben in de schuld.

Ik voeg hieraan toe dat het gelijk at de gezaghebbende hoogleraar ons gaf, niet betekent dat wij dit ook van de rechter gekregen zouden hebben. In het nieuwe burgerlijk wetboek was een andere regeling opgenomen. De regeling in boek 6 van het nieuwe wetboek bepaalt dat het onverhaalbaar gebleken deel wordt omgeslagen naar evenredigheid van de bedragen waarvoor ieder op het tijdstip van de delging van de schuld jegens de schuldeiser aansprakelijk was. De kans bestond dat de rechter en eventueel de Hoge Raad zou oordelen dat de in het nieuwe wetboek opgenomen regeling leidde tot een andere uitleg dan die van Rutten. Dergelijke anticiperende rechtspraak was niet ongebruikelijk. Henri bepleitte toen hij hoogleraar was de oude regeling zoals Rutten die zag, te handhaven, maar Wouter Sniijders, vicepresident van de Hoge Raad, die als regeringscommissaris was belast met de invoeringswetgeving van de boeken 3, 5 en 6 van het nieuwe burgerlijk wetboek, voelde daar niets voor en stuurde mij een uitvoerige nota. Het leek me niet raadzaam te proberen om de nieuwe regeling, waartoe de wetgever welbewust besloten had, alsnog te wijzigen.

DE JURIDISCHE ADVIEZEN

Peter van Schilfgaarde brengt al op 20 februari advies uit. Hij komt tot de slotsom dat aan de uitvaart weliswaar feilen kleefden, maar dat een rechtsvordering tot ontbinding van die transactie praktisch geen kans van slagen heeft. Op 8 maart blijken Beekhuis en Polak met Van Schilfgaarde van mening te verschillen over de vraag of de TBI-transactie niet zo ingrijpend was dat daarvoor een besluit tot ontbinding van OGEM Holding door de algemene vergadering van aandeelhouders van OGEM Holding vereist was. Het is voor ons evenwel de vraag of er belang is bij de aantasting van transactie. Later dat jaar stellen wij vast dat de TBI-constructie een hogere opbrengst tot gevolg heeft dan liquidatie in faillissement zou hebben opgeleverd. Er is daarom voor schuldeisers geen belang bij aantasting van de uitvaart.

Van Schilfgaarde beantwoordt de vraag of de oprichting van de besloten vennootschappen met beperkte aansprakelijkheid Vijverbos- TBI, die de aandelen TBI Holdings had verworven, rechtsgeldig is, bevestigend. Het was niet ongebruikelijk dat de door de wet vereiste tweede oprichter van een vennootschap in feite een stroman was, die direct na de oprichting zijn aandelen overdroeg aan de medeoprichter-aandeelhouder, die dan enig aandeelhouder werd. Van Schilfgaarde ziet geen bezwaar in medeoprichting door een rechtspersoon – de stichting. Maar hij vindt de centrale rol van de heer Van Kempen wel opmerkelijk. ‘Er is hier sprake van ‘persoonsverdubbeling’, waartoe kennelijk is overgegaan om op eenvoudige wijze de oprichting van de BV mogelijk te maken’, schrijft hij. Hij vindt ook opvallend dat in dit geval de stichting alle aandelen op één na heeft genomen en dat Van Kempen het ene bij hem geplaatste aandeel kort na de oprichting aan de stichting heeft overgedragen. Bloemrijk schrijft hij dan: ‘Men zou kunnen zeggen dat de heer Van Kempen bij de oprichting van de BV als stroman voor zijn eigen schim is opgetreden.’ Hoewel wel

wordt verdedigd dat bij ‘persoonsverdubbeling’ door de rechtspersoon – in dit geval dus door de Stichting Vijverbos – heen gekeken moet worden, wil Van Schilfgaarde, mede vanwege de schaarse en weinig consistente rechtspraak op dit punt, de juridische conclusie dat beide oprichters identiek zijn en er dus maar één oprichter was, niet verdedigen. Het optreden als stroman door de heer Van Kempen voor de stichting leidt volgens hem niet tot de slotsom dat de handeling van de stroman-oprichter niet meetelt.

Ik voeg hieraan toe dat aan de veelvoorkomende praktijk dat de medeoprichter van een vennootschap – onder andere bij de oprichting van praktijk- en pensioenvennootschappen door beoefenaren van vrije beroepen – een stroman was, een eind is gekomen doordat de wetgever in 1986 (dus tijdens mijn ministerschap) de eis van oprichting door meer dan één persoon heeft laten vervallen.⁹

Beekhuis en Polak komen hun advies begin maart in concept met ons bespreken. Het wordt een boeiende middag en het is duidelijk dat de beide heren er groot professioneel plezier in hebben om hun juridisch licht over het ingewikkelde feitencomplex te laten schijnen. Het handgeschreven advies dat zij op 8 maart op enkele punten hebben bijgewerkt, wordt vervolgens door Marry uitgetikt en van de nodige bijlagen voorzien. Beekhuis en Polak concluderen dat de overige schuldeisers wellicht met succes een vordering wegens onrechtmatige daad kunnen instellen tegen het bankensyndicaat. De grond voor deze vordering zou moeten zijn dat het syndicaat door op alle activa zekerheidsrechten te vestigen, aan de andere schuldeisers elke mogelijkheid tot verhaal van hun vorderingen heeft ontnomen. Zij lijden dus een voorzienbare schade als gevolg van het gezamenlijk optreden van de syndicaatsbanken, die andere schuldeisers buiten de afspraken hebben gehouden. Ook achten zij een actio Pauliana niet geheel kansloos. Wij zullen dus de rechtmatigheid niet zonder meer kunnen erkennen, maar voor een definitieve betwisting is het ook nog te vroeg. Er moeten nog vragen worden beantwoord.

Een voornaam punt dat ons bezighoudt, is de vraag of de hypotheek op de bedrijfspanden wel rechtsgeldig zijn gevestigd. Het vreemde is dat uit de notulen van de raad van commissarissen en van de ondernemingsraad blijkt dat Koopmans heeft gerapporteerd dat het onroerend goed buiten de zekerheidsoperatie is gebleven. Dit is ook naar buiten gebracht, want in augustus 1980 is in verscheidene kranten zijn verklaring vermeld dat OGEM de financiering door het bankensyndicaat heeft veilig gesteld en dat de banken daarbij zekerheden hebben bedongen, maar dat het onroerend goed daarbuiten is gebleven. Begin april 1981 hebben de banken geëist dat alsnog hypotheek gevestigd werden op de bedrijfspanden. Dat is, na aanvankelijk protest door de raad van bestuur, gebeurd. De banken dreigden het faillissement te zullen aanvragen als aan hun eis niet werd voldaan. Zij beriepen zich bij hun eis op de op 18-19 augustus 1980 ondertekende positieve-negatieve hypotheekverklaringen. Die waren er dus toch, maar dat viel niet te rijmen met de verklaring van Koopmans dat het onroerend goed buiten de zekerheidstelling was gebleven. Die verklaring is onjuist als er wel een positieve-negatieve hypotheekverklaring is afgegeven. Dan is er een verplichting

daadwerkelijk hypotheek te verlenen zodra het syndicaat erom vraagt. Koopmans herinnert zich de ondertekening van die verklaringen tussen de veelheid van de in die avond en nacht ondertekende documenten, niet. Henri en ik besluiten nader te onderzoeken wat er precies is gebeurd. De Faillissementswet kent de mogelijkheid dat de rechter-commissaris getuigen onder ede hoort. Voorlopig hebben we voor dergelijke getuigenverhoren geen tijd.

Het boedelkrediet

De onderhandelingen over het boedelkrediet verlopen moeizaam. Er hebben zich al enige aanvaringen tussen ons en de agent van het bankensyndicaat voorgedaan en de irritatie die daar is ontstaan, verontrust ons. Wij voorzien problemen omdat wij op 10 maart de rechtsgeldigheid en rechtmatigheid van de zekerheidstelling niet ongeclausuleerd zullen erkennen. Wij willen niet in een dwangpositie komen. Zonder boedelkrediet kunnen wij onze werkzaamheden niet voortzetten. Wij zinnen op een alternatief. Het gaat om veel geld en in het syndicaat zitten vrijwel alle Nederlandse banken. Het enige alternatief is de overheid, die in een dergelijk geval onder overheidsgarantie door De Nederlandse Investeringsbank ()¹⁰ krediet kan laten verstrekken.

Het ministerie van Economische Zaken maakt zich grote zorgen over de werkgelegenheid en zou voor ons de voor de hand liggende ingang tot de overheid zijn. Bij de onderhandelingen die wij inmiddels al voeren over de verkoop van Stokvis en NAHV is ons al gebleken dat er een open verbinding lijkt te bestaan tussen personen bij TBI of Stokvis die van het verloop van de onderhandelingen op de hoogte zijn, en Economische Zaken. Ook tussen dit ministerie en ABN zijn er nauwe contacten over OGEM. Geheimhouding van onze poging ons in te dekken tegen een eventueel conflict met de bank die agent is van het syndicaat, is absoluut vereist, maar lijkt allerm minst zeker als wij ons tot Economische Zaken zouden wenden. Henri en ik besluiten dat ik gebruik zal maken van mijn politieke contacten. De minister-president, Van Agt, heb ik toen ik partijvoorzitter was tijdens zijn eerste kabinet, enige malen ontmoet. In de tijd van het kabinet-Van Agt-Wiegel had ik goede contacten onderhouden met het CDA, dat toen definitief tot stand kwam.¹¹ Van Agt was bereid ons te ontvangen en wij vervoegden ons op de afgesproken dag om zes uur op het Catshuis. Nadat wij een uur in de grote ontvangstkamer gewacht hebben, verschijnt Van Agt, die ons een glas wijn aanbiedt en ons minzaam aanhoort. Hij begrijpt de penibele situatie waarin wij verkeren en de risico's voor de werkgelegenheid als het bankensyndicaat wegens onenigheid met de bewindvoerders het boedelkrediet opzegt. Hij zegt 'zijn op dit terrein bevoegde en meest vertrouwde ambtenaar' te zullen inlichten en hem te vragen de volgende dag contact met ons op te nemen. Hij noemt de naam van mr. R.J. Hoekstra, raadadviseur op het ministerie van Algemene Zaken. Dat treft, ik ken Rein Jan nog uit de periode dat hij zijn carrière in 1965 begon als advocaat in Rotterdam. De volgende dag spreken wij hem op het ministerie van Algemene Zaken. Weer een dag later laat hij ons telefonisch weten dat hij ervoor gezorgd

heeft dat de ambtenaren van de ministeries die een beslissende stem hebben over de verlening van een noodkrediet, Financiën en Economische Zaken, binnen een uur met hem bijeenkomen als wij de noodklok luiden.

In de periode februari en begin maart voeren wij ook een groot aantal besprekingen met Peter Verloop en Huib van Everdingen. Omdat wij overdag te druk en te gevarieerd bezig zijn op het kantoor van OGEM en het niet eenvoudig is daar de rust voor een wat langduriger gedachtewisseling te vinden, ontmoeten wij elkaar meestal 's avonds in Old Dutch. Hier hebben wij inmiddels een stamtafel. Onder het eten nemen wij alle hangende problemen door: de hoofdelijkheid en het regres op de TBI-vennootschappen die uit de hoofdelijkheid zijn ontslagen, de zekerheidstellingen, de hypothekeken op het onroerend goed, de uitvaart van TBI. Naarmate de adviezen binnen komen kunnen wij onze positie duidelijker overzien.

Na ontvangst van de adviezen van Beekhuis en Polak, waarvan wij uiteraard exemplaren aan Peter Verloop en Huib van Everdingen toesturen, krijgen wij enkele dagen uitstel voor de beslissing over de erkenning van de rechtsgeldigheid en de rechtmatigheid. Op 16 maart volgt een vergadering van het syndicaat op het hoofdkantoor van ABN in Amsterdam.¹² Daar laten wij weten dat wij een voorbehoud maken op grond van de opvatting van Beekhuis en Polak. Het syndicaat accepteert dit voorbehoud en besluit definitief ons het gevraagde boedelkrediet te verlenen. Onze operatie om ons in te dekken tegen een weigering blijkt dus achteraf overbodig, maar heeft ertoe geleid dat we tijdens de onderhandelingen over het boedelkrediet van onze onafhankelijkheid verzekerd waren. De operatie zelf is geheim gebleven en wij hebben er in ons verslag aan crediteuren ook niet over gerapporteerd, omdat wij uiteindelijk geen beroep op alternatieve kredietverlening hebben gedaan. Het betrof een voorzorgsmaatregel, die tijdens de onderhandelingen voor ons zijn nut afwierp en die daarna was uitgewerkt. Dit is de eerste keer dat een oud-bewindvoerder er melding van maakt (met toestemming van zijn voormalige medebewindvoerder).

De overdracht van Stokvis en NAHV

Ik beschreef al dat na de overdracht van de TBI-vennootschappen aan Vijverbos-TBI Holding, een soortgelijke transactie was uitgevoerd ten behoeve van R.S. Stokvis & Zonen en de Nieuwe Afrikaansche Handels-Vennootschap. Stokvis en NAHV, waren in de periode van uitbreiding en diversificatie ook onderdeel van het OGEM-concern geworden. NAHV had nog met OGEM gemeen, dat Pincoffs en diens zwager en zakenpartner Henri Polak Kerdijk aan de wieg van de onderneming hadden gestaan. Zij hadden in 1869 de Afrikaansche Handels Vereniging NV opgericht. Deze noodlijdende onderneming veroorzaakte de financiële ondergang van Pincoffs en ging in 1879 failliet. Na de liquidatie nam de Nieuwe Afrikaansche Handels-Vennootschap de activiteiten over.

Stokvis en NAHV waren houdstermaatschappijen van andere ondernemingen. Zij hielden de aandelen van een aantal handelmaatschappijen. Het gaat daarbij om zogeheten niet-

voorraad houdende handel: agenturen van door anderen vervaardigde producten, die op aanwijzing van de agent rechtstreeks door de fabriek of de groothandel aan de klanten worden geleverd. Deze handelmaatschappijen waren gevestigd in talrijke landen, van Australië tot het Caribisch gebied. NAHV, mede gevormd door het voormalige Lindeteves Jacoberg, een in oorsprong koloniaal handelshuis, dat OGEM had overgenomen, richtte zich op import, export en distributie van een gedifferentieerd assortiment van kapitaalgoederen, industriële en consumentenproducten met een nadruk op technische handelsartikelen. Stokvis dreef voornamelijk op ruim duizend exclusieve agenturen. Omdat de klanten de goederen bij de agent bestelden en deze rechtstreeks door de fabrikant of de groothandel geleverd kregen en Stokvis dus zelf niets produceerde en ook geen goederen in voorraad had, was de relatie van Stokvis met de leveranciers die zij vertegenwoordigde, van levensbelang voor het voortbestaan van Stokvis en tevens het belangrijkste kapitaal van de onderneming. Er was relatief veel werkgelegenheid aan deze agenturen verbonden, vooral bij Stokvis: 1200 werknemers in Nederland en nog eens 700 in het buitenland. Bij NAHV werkten ruim 1300 werknemers, van wie slechts ongeveer 50 in Nederland. Het behoud van de werkgelegenheid in Nederland was voor de overheid van zo groot belang dat zij bereid was de nieuwe constructie zo nodig financieel te steunen.

Door de verkoop en overdracht van R.S. Stokvis & Zonen en NAHV aan Stokvis Beheer Holding waren op 27 januari 1982 beide vennootschappen met al wat er aan handelmaatschappijen bij behoorde, buiten het OGEM-verband gebracht. Er was ook al een aspirant-koper. Maar er was een groot verschil met de TBI-vennootschappen: de Stokvis- en NAHV-maatschappijen hadden niet hun aandeel in het bankkrediet afgelost en zij waren dus ook niet uit de hoofdelijkheid ontslagen. In dat opzicht was hun positie vergelijkbaar met die van de acht vennootschappen waarvan de werkgelegenheid in februari nog gered was door de activatransacties. Activatransacties waren bij Stokvis en NAHV echter niet mogelijk, want het waren geen productiebedrijven en er waren dus geen bedrijfsinventarissen en -voorraden. Het actief bestond uit overeenkomsten met leveranciers: producenten en groothandel. Voor die producenten en groothandelaren ontleenden Stokvis en NAHV hun waarde aan hun grote netwerk van afnemers. Zowel de overeenkomsten met de leveranciers als het netwerk van afnemers moesten dus in stand blijven, wilden Stokvis en NAHV hun waarde behouden. Daarom moesten wij proberen Stokvis en NAHV als going concern over te dragen. Maar dit going concern was belast met de OGEM-schuld van ongeveer 750 miljoen gulden.

Een tweede probleem was dat met de aspirant-koper, een in Genève kantoor houdende groep van ondernemingen met de naam Gulf Group of Companies, op 25 januari 1982 – dus op het nippertje – een prijsformule was afgesproken. Deze prijsformule is op 26 januari nog met een telexbericht bevestigd. Dit is de situatie op de datum van de voorlopige surseanceverlening. Volgens de prijsformule zal op het totaal van het nog te berekenen werkzame vermogen in Stokvis en NAHV een bedrag in mindering komen van 135 miljoen gulden (ofwel 119 miljoen euro in 2016). Op grond van de voorlopig geschatte cijfers per 31 december 1981

gaat OGEM ervan uit dat de te ontvangen koopprijs ongeveer 147 miljoen gulden (bijna 130 miljoen euro in 2016) zal belopen. Daarvan zal ruim 96 miljoen gulden (85 miljoen euro in 2016) aan het syndicaat betaald moeten worden ter aflossing van de bankschulden van Stokvis en NAHV.

Op 1 en 2 februari vinden op basis van de overeengekomen prijsformule nadere onderhandelingen plaats tussen de aspirant-koper, de raad van bestuur van OGEM, de directies van Stokvis, (Ben van Huijgevoort, Wim Moors en Bert Westra) en NAHV en het bankensyndicaat. Op 16 februari spreken de aspirant-kopers nogmaals met het bankensyndicaat. Henri en ik zijn bij al deze besprekingen nog niet betrokken. Dat hoeft ook niet zolang er geen beslissingen worden genomen waarvoor wij machtiging moeten verlenen. Van het resultaat van de besprekingen worden we wel op de hoogte gehouden en tijdens onze besprekingen met Peter Verloop en Huib van Everdingen in Old Dutch komt 'het stokvisgerecht' ook elke keer ter tafel.

Henri en ik vervoegen ons ook op het ministerie van Economische Zaken bij George Verberg, directeur-generaal Handel, Industrie en Diensten. De overheid is zeer bezorgd over het verlies van werkgelegenheid dat het gevolg zou zijn als Stokvis en NAHV niet als going concern verkocht zullen worden en is bereid bij te springen met een bedrag van 25 miljoen gulden (22 miljoen euro in 2016) als de transactie daardoor kan doorgaan. De overheid heeft aan het bankensyndicaat al een rendementsgarantie gegeven voor een eventueel verschil in opbrengst dat door het uitstel ontstaat. Wij nemen nota van dit aanbod, maar willen eerst het verloop van de besprekingen afwachten.

Er is aan het aanbod van Economische Zaken ook een pikante politieke kant. Bij de moeizame formatie van het tweede kabinet-Van Agt had voormalig premier Den Uyl genoeg moeten nemen met de functie van viceminister-president en minister van Sociale Zaken. Omdat hij zich wilde inzetten voor werkgelegenheid, moest het beleidsterrein aan het ministerie worden toevertrouwd. Het werkgelegenheidsbeleid behoorde vanouds tot de competentie van de minister van Economische Zaken. Werkgelegenheid wordt nu eenmaal geschapen door industrie, handel en nijverheid, waarbij vooral het midden- en kleinbedrijf geldt als banenmotor. Ook de bouwnijverheid is een krachtige stimulator voor economische groei en schepping van arbeidsplaatsen, maar die valt onder het ministerie van Volkshuisvesting en Ruimtelijke Ordening. Sociale Zaken is het ministerie van de zorg voor hen die niet door volwaardige arbeid voor zichzelf kunnen zorgen, de uitkeringen en sociaal verantwoorde arbeidsvoorwaarden. Nu was de toevoeging van werkgelegenheid aan de naam van het ministerie van Sociale Zaken met een penne-streek verwezenlijkt, maar de structuur van een departementale begroting aanpassen is ingewikkelder. Den Uyl ontving een budget voor banenplannen, maar de potten en potjes met geld om de werkgelegenheid te stimuleren door ondersteuning van bedrijven bleven bij de directoraten-generaal en directies van Economische Zaken, dat niet naliet te laten blijken dat dit, ondanks de naamsverandering van Den Uyls ministerie, het adres was voor werkgelegenheid. Enkele maanden later zou ik op

4 november nog getuige zijn van een uiterste poging van Gijs van Aardenne om werkgelegenheidsbeleid terug te krijgen op het ministerie waar het ook mijns inziens logischerwijs thuishoort.

Terug naar de Stokvisonderhandelingen: op vrijdag 5 maart ontvangen Henri en ik van de advocaat van de Gulf-groep een eerste ontwerp voor de koopovereenkomst, dat de datum van 5 februari draagt. We besluiten Jan Schaafsma van De Brauw en Helbach in Den Haag, het advocatenkantoor dat OGEM in de loop van de jaren heeft bijgestaan, te vragen ons in deze ingewikkelde transactie juridisch bij te staan. Hij pleegt eerst oriënterend overleg met de advocaat van de Gulf-groep, maar op zaterdag 13 maart beginnen de onderhandelingen. Deze voeren wij grotendeels zelf, samen met Frans van Berkel als OGEM-bestuurder. Lense Koopmans, die de prijsformule heeft onderhandeld en bevestigd, is er op de achtergrond nauw bij betrokken.

Wij stuiten op grote moeilijkheden, waarvan er sommige onoverkomelijk lijken. Medio maart blijken de jaarcijfers fors tegen te vallen. Daardoor zal volgens de overeengekomen formule de opbrengst aanzienlijk lager uitvallen dan het bedrag van 147 miljoen gulden, dat OGEM en het syndicaat op 25 januari voor ogen stond. Er volgen taaie, vaak nachtenlange onderhandelingen. In de Gulf-groep nemen Pakistaanse beleggers onder leiding van Abbas Gokal deel. Namens de groep worden de onderhandelingen gevoerd door de in Genève gevestigde Zwitserse vennootschap Transgulf Finance Company SA. Vermoedelijk was dit de interne bank van de Gulf-groep, vergelijkbaar met Financieringsmaatschappij OGEM binnen het OGEM-concern. De van de onderhandelaarsgroep bestaat uit een Pakistaan, een Zwitser of Fransman en een Arabier, maar ik weet niet meer van welke nationaliteit. Ik herinner mij de namen Sinan Raouf en D. Dutailly.¹³ De laatste was de managing director van Transgulf Finance Company. Raouf neemt praktisch niet actief deel aan de onderhandelingen en lijkt voornamelijk geïnteresseerd in de kruiswoordpuzzels die hij voor zich heeft. Als typische westerlingen argumenteren wij en proberen wij te overtuigen. Het lijkt vergeefse moeite. De onderhandelingsdelegatie trekt zich na een ronde van argumenten onzerzijds terug, om na geruime tijd van afwezigheid het oorspronkelijke standpunt te handhaven.

Wat zich bij de onderhandelingen wrekt, is een interpretatieverschil over de inhoud van de formule, die OGEM op 26 januari in een telexbericht heeft bevestigd. Het interpretatieverschil leidde ertoe dat de Gulf-groep 10 miljoen minder zou betalen dan OGEM had verwacht. Dit zou betekenen dat door de transactie 41 miljoen gulden zou worden afgelost op de schulden die Stokvis en NAHV hadden aan andere OGEM-vennootschappen, in plaats van het bedrag van 51 miljoen gulden dat OGEM voor ogen had gestaan. Henri en ik kwamen tot de conclusie dat de interpretatie van de Gulf-groep formeel juist was. Het verschil van 10 miljoen gulden (bijna 9 miljoen euro in 2016) zat hem erin dat OGEM bij de opstelling van de formule was uitgegaan van de gedachte dat tot het werkzame vermogen van Stokvis ook minderheidsdeelnemingen door derden en voorzieningen – samen 10 miljoen gulden – behoorden. De formule hield onder andere in dat het werkzame vermogen, na aftrek van een

afgesproken korting (discount) van 135 miljoen gulden, aan OGEM betaald zou worden. Wij vonden toch onderhandelingsruimte, doordat in een telexbericht van 27 januari door OGEM was vermeld dat zij op basis van de voorlopige cijfers de tegenprestatie had berekend op 147 miljoen gulden. Deze uitkomst wees erop dat OGEM was uitgegaan van de veronderstelling dat het werkzame vermogen 10 miljoen hoger was als gevolg van het meetellen van de minderheidsdeelnemingen door derden en de voorzieningen.

De drie leden van de directie van Stokvis waren niet bij de onderhandelingen aanwezig, maar werden wel op de hoogte gehouden. Telkens als de onderhandelingen waren vastgelopen – en dat gebeurde nogal eens – kwam ongeveer een halfuur later een ambtenaar van het ministerie van Economische Zaken aan de telefoon. De verkoop mocht niet mislukken en het ministerie stond klaar om de verkoop mogelijk te maken door een bedrag van 25 miljoen gulden bij te dragen. Het behoud van de werkgelegenheid was dat bedrag aan overheidssteun waard.

Henri en ik wezen dit aanbod telkens af, omdat wij nog veel grotere moeilijkheden voorzagen als bekend zou worden dat dit bedrag beschikbaar was. Wij voorzagen dat er dan met de onderhandelaars van de Gulf-groep in het geheel niet meer over een lagere discount dan 135 miljoen te praten zou zijn. Integendeel, de Gulf-groep zou dit bedrag als een bijdrage aan de groep wegens behoud van werkgelegenheid beschouwen en het onmiddellijk bij de discount optellen. Het bankensyndicaat daarentegen, dat belang had bij een grotere aflossing op de intercompany loans, zou erop staan dat dit bedrag geheel voor aflossing zou worden gebruikt. Het bleek ons niet mogelijk het ministerie ervan te overtuigen dat de overheidsbijdrage ons juist verder van huis zou brengen.

Op een zeker moment besloten Henri en ik de tactiek van de Gulf-onderhandelaars over te nemen. Het was hoog spel, maar op een avond, nadat de Gulf-onderhandelaars zich geruime tijd hadden teruggetrokken en vervolgens tegen halftwaalf verklaarden dat zij geen concessie deden, maar wel bereid waren tot verder overleg, deelden wij mede dat het nu te laat was en dat ze de volgende dag konden terugkomen. Kennelijk hadden de onderhandelaars niet voorzien dat wij ons ineens niet meer voortdurend het vuur uit de sloffen bleven lopen om maar in onderhandeling te blijven in de hoop op resultaat. Ze vlogen die nacht nog terug naar Geneve in hun eigen vliegtuig waarmee zij ook die keer weer naar Zestienhoven waren gevlogen. Een afspraak voor de volgende dag was er niet.

Frans van Berkel was de volgende dag ongerust. Hadden de bewindvoerders niet te hoog spel gespeeld? Kort na lunchtijd kwam hij opgetogen mijn kamer binnen. Hij wees door het raam naar de lucht en zei: ‘Ze komen eraan, dat is hun vliegtuig.’ Het was mooi weer en tegen de blauwe hemel zag ik het vliegtuigje naar Zestienhoven koersen. Een uur later waren de onderhandelingen hervat. Op 31 maart bereikten wij overeenstemming over de prijs. De aftrek werd van 135 miljoen gulden teruggebracht tot 127,5 miljoen (112,4 miljoen euro in 2016).

Hiermee zijn de onderhandelingen nog niet ten einde. Stokvis en NAHV zullen verbonden blijven voor de OGEM-schulden, maar als zij in handen komen van de Gulf-groep moet deze de zekerheid hebben dat Stokvis en NAHV niet voor de schulden zullen worden aangesproken, ook niet uit hoofde van regres door andere OGEM-vennootschappen als die wel zouden betalen. Dat zullen alleen OGEM Holding, Financieringsmaatschappij OGEM en OGEM BV kunnen zijn, omdat alle werkmaatschappijen gefinancierd werden door Financieringsmaatschappij OGEM. Het bankensyndicaat stelt daarvoor een bankgarantie van 30 miljoen gulden (26,5 miljoen euro in 2016). Boven dit bedrag doen OGEM Holding, Financieringsmaatschappij OGEM en OGEM BV afstand van hun regresrechten. Daardoor kunnen hun schuldeisers benadeeld zijn, al lijkt dit voornamelijk theoretisch. We komen in nauw overleg met de raad van bestuur en de rechter-commissaris tot de slotsom dat deze afstand van regresrechten verantwoord is, omdat anders de verkoop van Stokvis en NAHV niet doorgaat en de opbrengst waarover onderhandeld is, niet zal worden verkregen. Zonder die opbrengst zouden de regresrechten boven 30 miljoen gulden zeker illusoir zijn, terwijl zij nu tot 30 miljoen door het syndicaat zijn gegarandeerd. Het behoud van werkgelegenheid is een belangrijk argument, ook al kent de Faillissementswet uitsluitend het belang van de schuldeisers als leidend beginsel. De toepassing van de wet ontwikkelt zich met de behoeften van de samenleving.

Ten slotte moeten Henri en ik ook aan onze eigen aansprakelijkheid en die van ons kantoor denken: wij machtigen OGEM tot verkoop van ondernemingen waarvan wij weten dat zij diep in de schulden zitten. De koper – de Gulf-groep – weet dit ook en kan ons dus moeilijk iets verwijten. Maar als de Gulf-groep de ondernemingen doorverkoopt en er ontstaan toch moeilijkheden, bestaat de kans dat wij zullen worden aangesproken. Het bankensyndicaat, dat bij de verkoop gebaat is, geeft ons een volledige vrijwaring en staat garant voor een eventuele vordering jegens ons. Het document waarin dit wordt vastgelegd gaat in een verzegelde enveloppe in de kluis van ons kantoor met de aantekening dat het daar 30 jaar moet blijven liggen – tot 24 mei 2012.¹⁴

Op vrijdag 7 mei zullen de finale besprekingen plaatsvinden, die moeten resulteren in ondertekening van de koopovereenkomst. Het zal wel weer laat worden. Ik houd die middag George Verberg telefonisch op de hoogte. Het ministerie is nog altijd van mening, dat het nuttig is de verkoop te vergemakkelijken met een bedrag van 25 miljoen gulden. Verberg deelt me mede dat hij met het weekeinde voor de boeg de cheque voor dit bedrag mee naar huis zal nemen, zodat wij daarover kunnen beschikken als dat nodig mocht zijn. Ik zeg hem dat wij dit bedrag niet nodig hebben. Op die vrijdag 7 mei wordt de koopovereenkomst ondertekend. Ik laat dat aan Verberg weten. De werkgelegenheid is gered en 25 miljoen gulden belastinggeld ook.

Maandag ontvangen wij een gelukstelegram met felicitaties van de minister van Economische Zaken, Jan Terlouw, zelf. Die kosten konden er na het uitsparen van 25 miljoen gulden wel vanaf.

Hiermee is de zaak wel beklonken, maar nog niet voltooid. Er zijn heel veel partijen bij de transactie betrokken. De ondernemingen die tot Stokvis en NAHV behoren, zijn gevestigd in talrijke landen, van Australië in het oosten tot de Antillen in het westen. Al die ondernemingen moeten ook ter plaatse worden overgedragen en er zullen ook daar betalingen moeten plaatsvinden. In Australië is de zaak extra ingewikkeld, omdat daar een onderdeel van Stokvis grotendeels buiten de transactie zal blijven. Dit onderdeel moet dus afgesplitst worden.

De zitting waarbij alle partijen aanwezig of vertegenwoordigd zijn en waar alle documenten zullen worden ondertekend – closing genaamd – vindt op maandagmiddag 24 mei plaats in de vergaderzaal van OGEM. Jan Schaafsma heeft de hele documentatie, bestaande uit 316 bladzijden, voorbereid. De koper namens de Gulf-groep is Gulf Holding SA, een in Luxemburg gevestigde vennootschap. Om de tafel waarop de documenten liggen, wemelt het van advocaten. Om zes uur zijn alle documenten ondertekend en zijn ook uit alle landen de berichten ontvangen dat de overdracht daar naar behoren heeft plaatsgevonden. Alleen Willemstad op Curaçao laat op zich wachten. Er is een tijdsverschil van zes uur, maar er blijken ook complicaties te zijn. Wij wachten. Om half acht komt het verlossende woord uit Curaçao. Het laatste document dat nog op tafel ligt, wordt ondertekend. Daarin staat dat door deze handtekeningen alle eerder die middag ondertekende documenten rechtskracht krijgen. De koopsom wordt vrijgegeven.

Dan pakken de heren van de onderhandelingsdelegatie van Gulf Holding letterlijk uit. Zij openen een koffer en daaruit komen vulpennen, Zwitserse klokjes, horloges – voor alle direct betrokkenen van OGEM, Stokvis, de advocaten en ook de bewindvoerders een aandenken. Tot slot vertellen zij als grote grap dat de douaniers op Zestienhoven, bij wie zij zich met de koffer hadden gemeld, hadden gevraagd wat erin zat. Op hun antwoord: “*Watches for the OGEM people*”, hadden de douaniers gelachen en gezegd dat ze door konden lopen. Blijkbaar is soms voor geschoolde douaniers de waarheid ongeloofwaardig. Wij besluiten de avond met een diner in de serre van Old Dutch. Daar zitten wij voor het eerst ontspannen met de onderhandelingsdelegatie aan tafel.

Lang heeft Stokvis niet tot de Gulf-groep behoord. Na een aantal keren verkocht te zijn, komt het in 1994 weer in Nederlandse handen. Ook dan gaat het van de een naar de ander: van Borsumij wordt het via Hagemeyer ARM-Stokvis, waarbij het voornamelijk auto's importeert, en dan naar Kroymans, die in 2009 failliet gaat.

Projectontwikkeling

In februari en maart hebben wij al de nodige bemoeiingen gehad met de activiteiten van OGEM op het terrein van projectontwikkeling. Ook hier was sprake geweest van een megalomane uitbreiding en al gauw komen wij tot de conclusie dat de raad van bestuur de greep op deze activiteiten totaal verloren had. Er waren niet minder dan negen vennootschappen die zich in binnen- en buitenland met projectontwikkeling bezighielden. Appartementencomplexen, winkels en horecaruimte in Blankenberge, Brugge en Antwerpen. In al die steden en

in Hasselt was ook nog onbebouwde grond in eigendom. In Duitsland stonden appartementsgebouwen in Mainz en Wiesbaden, in Spanje ten zuiden van Malaga en in Nederland in Amsterdam, Rotterdam en Zoetermeer.

In Amsterdam doen zich direct in februari al moeilijkheden voor doordat er een koopjacht dreigt. Op 2 maart zetten we alle verkoopactiviteiten stil. Dit gaat niet van een leien dakje. Eén van de Amsterdamse makelaars, die zich vermoedelijk had voorgenomen van de veronderstelde verwarring bij OGEM te profiteren, moeten we even laten merken dat we niet met ons laten spotten.

Met alle andere werkzaamheden die wij al hebben, lijkt het ons onmogelijk greep te krijgen op de veelheid van projecten, die bovendien veel te veel verspreid liggen. Van Berkel en de nog voor ons werkzame staf van OGEM zijn wel goed op de hoogte, maar het aantal mensen is te klein om ter plaatse te kunnen optreden. Wij willen niet in dezelfde positie raken als de raad van bestuur en gaan op zoek naar een deskundige op dit gebied die wij als adviseur kunnen belasten met beheer en afwikkeling. Dat wordt ir. M. Laurenburg, oudvoorzitter van de raad van bestuur van BAM Holding. Hij neemt ons veel werk uit handen.

Maar ook overigens stapelen tijdens vaak tijdrovende onderhandelingen de werkzaamheden zich op. We zullen bovendien de zaken buiten Nederland, in Saoedi-Arabië, de Nederlandse Antillen en Suriname ter hand moeten nemen. Dit betekent dat we naast Jacques de Blik verdere versterking nodig hebben. Op 5 april maakt Margaret J van Nauta Lemke haar entree. Ze is medewerkster op ons kantoor aan de Lijnbaan en zal ons voor een deel van haar tijd assisteren.

Reizen

SAOEDI-ARABIË

In april begint, terwijl de Stokvis-onderhandelingen doorlopen, een nieuwe fase in de afwikkeling van OGEM-bedrijven. Er is een aantal grote bouwprojecten in Saoedi-Arabië – in Dammam, Jeddah en Riyad. Deze zijn merendeels gereed, maar er zijn moeilijkheden met de oplevering, de betaling en het vrijgeven van bankgaranties die OGEM heeft moeten stellen. Het is met het oog op deze bouwprojecten dat wij besluiten de liquidatie van OGEM niet te doen plaatsvinden door faillissement, waartoe overigens alle reden bestond, maar tijdens een surseance van betaling. In geval van faillissement was de kans te groot dat de opdrachtgevers OGEM in gebreke zouden verklaren, wat ontbinding van de overeenkomsten zou betekenen. Bij een surseance was die kans geringer.

Wij moesten wel bij de opdrachtgevers het vertrouwen vestigen dat OGEM in staat bleef haar verplichtingen na te komen. Wij waren daarvan overtuigd en achtten het verantwoord om om dit vertrouwen te vragen. Wij bezochten daartoe in maart, april en mei enige malen de projecten in de genoemde steden en spraken met opdrachtgevers of hun vertegenwoordigers. Frans van Berkel, die al deze lieden persoonlijk kende en wiens status als bestuurder van

belang was, ging uiteraard mee en introduceerde ons. Eenmaal was ook Gerard Kerkum, directeur van Voormolen, van de partij. Wat afgewikkeld moest worden viel in vijf categorieën uiteen: technische afwikkeling, eindafrekening van een project (met onder andere verrekening van meer- en minderwerk), vrijgave van gestelde bankgaranties, aansprakelijkheid van de aannemer voor de deugdelijkheid van de constructie en belastingen.

In Saoedi-Arabië waren in totaal elf projecten in diverse stadia van eindafwikkeling. In Irak waren het er drie en in Iran, Kenia en de Verenigde Arabische Emiraten (Abu Dhabi) telkens één.

In Dammam was een groots project ondernomen. Onder de naam High Rise Apartment Buildings (HIRAB) waren hoge appartementsgebouwen verrezen. Het was mede met het oog op dit project dat Beton und Monierbau was verworven. Omdat het woestijnzand ongeschikt is voor vermenging tot beton, waren de bouwelementen gereed aangevoerd. Ook in logistiek opzicht had OGEM een prestatie van formaat geleverd. Ons werd verteld dat het de grootste logistieke operatie was sinds de Operatie Overlord.¹⁵ Maar er waren problemen gerezen. Deze waren deels niet aan OGEM toe te rekenen, deels wellicht wel in formele zin, maar er was wel een element van onvoorzienbaarheid geweest. Nadat de torens al in skelet gebouwd waren en daarmee de structuur vastlag, wenste de opdrachtgever een ingrijpende verandering. De opvattingen over wat volgens de geloofsovertuiging in de samenleving geoorloofd was, waren in fundamentalistische zin geëvolueerd met als gevolg dat er alsnog gescheiden liften voor mannen en vrouwen moesten komen. Er was in elk van de torens één liftschacht en dit moesten er alsnog twee worden. Deze ingrijpende operatie had OGEM kunnen uitvoeren. Daarbij hadden Thaise werknemers van boven naar beneden moeten werken. Zij wensten dat zonder vangnet te doen, omdat ze dan geconcentreerder zouden werken en naar hun inzicht ook met een vangnet een val onvermijdelijk fataal zou zijn. Op weg naar het vangnet zou iemand die viel toch een van de zijanten raken en dat niet overleven. De gehele operatie was zonder slachtoffers uitgevoerd.

De tweede wijzigingsopdracht hield in dat voor de gebouwen alsnog schuilkelders gebouwd zouden worden. De oplopende spanning in het Midden-Oosten was de aanleiding voor deze opdracht. Wellicht had de niet-verklaarde explosie van een raffinaderij in Qatar¹⁶, waarbij als mogelijke oorzaak werd gedacht aan een voltreffer van een raket, aanleiding gegeven tot de opdracht. Grondwatermetingen hadden uitgewezen dat de diepliggende schuilkelders nog anderhalve meter boven het grondwater zouden liggen. Enkele dagen voor de opleveringsinspectie had men tot zijn verbazing en schrik bemerkt dat de kelders onder water stonden. Dit water kon nog tijdig worden weggepompt, maar een poging om de sporen uit te wissen door het beton alsnog te schilderen, mislukte jammerlijk. Het wantrouwen was gewekt.

We hebben ook als bewindvoerders lang gezocht naar de oorzaak van de wateroverlast. De theorie die uiteindelijk door deskundigenonderzoek als de juiste is bevestigd, was de volgende. Op enige afstand had Aramco een dorp – compound – voor haar werknemers

gebouwd en in gebruik genomen. De huizen waren niet op enige riolering aangesloten en al het afvalwater werd in de woestijngrond geloosd. Dit afvalwater had een bedding genomen naar de schuilkelders en was daarin binnengedrongen.

Hoewel de appartementen naar onze mening van superieure kwaliteit waren en direct betrokken hadden kunnen worden, stonden ze leeg. Ze waren bestemd voor tentenbewoners uit het woestijngebied om Dammam. Het was dus een soort sociale woningbouw, maar dan van een kwaliteit die in Nederland zelfs in het hoogste segment nog niet werd bereikt. Eén van de redenen voor de leegstand zou kunnen zijn dat degenen voor wie ze bestemd waren, niet gewend waren zo hoog boven de grond te leven. Wij veronderstelden dat de leegstand de reden was om te traineren en telkens nieuwe eisen te stellen.

De reizen in Saoedi-Arabië waren deels wel avontuurlijk. De splinternieuwe hotels waarin we verbleven straalden rijkdom uit. De geloofsregels werden er streng in acht genomen. De positie van vrouwen was in onze ogen onaanvaardbaar. We wenden eraan bij de maaltijd Seven-Up of Pepsi-Cola te drinken, maar hadden voorkeur voor Saudi champagne, een mengsel van appelsap en mineraalwater, dat op smaak werd gebracht met schijfjes sinaasappel en kruiden. De enige plaatsen waar alcoholische drank geserveerd mocht worden, waren de ambassades en de residenties van de buitenlandse vertegenwoordigers. Wij bezochten de Nederlandse Ambassadeur, mijn jaargenoot Jan Breman. Ik trof in de ambassade als eerste secretaris mijn achterneef Schelto van Heemstra aan. Het was om negen uur 's ochtends, geen tijdstip voor een glas whisky of welke alcoholische drank ook.

We reisden altijd gedrieën. Eenmaal moest ik eerder terug met een nachtvlucht van Riyad. Om op dinsdag 11 mei op tijd in de vergadering van de Eerste Kamer te zijn, moest ik 's nachts naar Frankfurt vliegen om daarvandaan 's ochtends vroeg naar Schiphol te vertrekken. Ik was op tijd voor de fractievergadering en voor de stemmingen over de tweede lezing van een aantal hoofdstukken van de Grondwet, die op 17 februari 1983 in werking zou treden. Overigens legde de Eerste Kamer niet veel beslag op mijn tijd. Het tweede kabinet-Van Agt¹⁷ vertoonde geen daadkracht en er waren dus maar weinig wetsvoorstellen te behandelen. Het derde kabinet-Van Agt¹⁸ overbrugde slechts de periode tot de verkiezingen en van de kabinetsformatie die daarop volgde. Er waren dus nogal eens dinsdagen waarop helemaal niet vergaderd werd. Afgezien van de recesperiode waren er op tien dinsdagen tussen 28 januari en 4 november 1982 geen vergaderingen, wat me door mijn drukke werkzaamheden bij OGEM eigenlijk wel goed uitkwam.

Voor de projecten in Irak, Iran, Kenia en Abu Dhabi is het niet nodig dat wij ernaartoe gaan. Wel reizen we een keer op de terugweg uit Dammam via Cyprus. Om in Nederland belasting te vermijden was op Cyprus een vennootschap gevestigd waarin inkomsten uit Saoedische projecten werden ontvangen. Dit was een op zichzelf geoorloofde constructie. Wat ons minder had aangestaan, was dat enkele leden van de raad van bestuur een deel van hun salaris van deze Cypriotische vennootschap ontvingen en daarover in Nederland geen belasting betaalden. Aan die situatie was een eind gekomen doordat de betrokken leden van

de raad van bestuur niet meer in dienst van OGEM waren. Voor Frans van Berkel had de Cyprusroute niet gegolden. Er moest echter nog een formele beëindiging van het dienstverband van de andere leden van de raad van bestuur met de Cypriotische vennootschap plaatsvinden. Ook op Cyprus geldt dat een directeur van een vennootschap alleen maar bij een besluit van de algemene vergadering van aandeelhouders kan worden ontslagen. Er moest dus een vergadering van aandeelhouders worden gehouden. De wetgeving van Cyprus schrijft voor dat die vergadering alleen maar rechtsgeldig op het eiland zelf kan worden gehouden. We hadden dus een vergadering van aandeelhouders bijeen laten roepen op een zaterdagochtend in mei.

We vlogen 's avonds laat in een klein vliegtuig naar Cyprus. De opstelling was aldus, dat vier passagiers twee aan twee tegenover elkaar zaten, gescheiden door een tafel. Tegenover Henri en mij zat een Duitser die zeven jaar in Saoedi-Arabië was geweest en nu zijn zeven jaar lang gekoesterde wens in vervulling deed gaan door een fles champagne leeg te drinken. In diepe rust kwam hij op Cyprus aan.

De president-commissaris, die de vergadering voorzat, was de burgemeester van Nicosia. De formele vergadering, waarin Frans van Berkel als vertegenwoordiger van de enige aandeelhouder en wij aanwezig zijn, duurt niet langer dan een halfuur. De bestuurders zijn ontslagen en de vennootschap kan worden geliquideerd. We kijken onder leiding van de burgemeester nog wat rond in Nicosia en lunchen ten slotte met hem met uitzicht op de versperring tussen het Cypriotische en het door Turkije bezette deel.¹⁹ Via Genève keren wij op Schiphol terug.

NEDERLANDSE ANTILLEN EN SURINAME

In Suriname en op de eilanden van de Nederlandse Antillen, waartoe toen ook Aruba nog behoorde, waren de oorspronkelijke activiteiten van de Overzeesche Gas- en Electriciteits-Maatschappij nog terug te vinden. Naast een elektriciteitsproductiebedrijf in Suriname, werd op Curaçao flessengas gedistribueerd en was er op Aruba een elektriciteitsdistributiebedrijf. Op verschillende eilanden en in Suriname waren verder nog deelnemingen in installatiebedrijven. Al deze belangen moesten te gelde worden gemaakt. De vlucht per KLM naar Willemstad nam nogal wat tijd in beslag. Doorgaans vertrok de vlucht in de loop van de ochtend, waarna eerst Genève en Lissabon werden aangedaan en pas om een uur of een 's nachts, na een landing op Caracas, Willemstad werd bereikt. Hier werden wij dan opgehaald door Wim Hoekstra. Hij is de directeur van het elektriciteitsbedrijf, in oorsprong een OGEM-onderneming. Het waren lange reizen, maar wij hadden genoeg stukken te lezen en onderlinge besprekingen te voeren over de activiteiten die we in de plaats van bestemming zouden ondernemen om onze tijd goed te kunnen besteden.

De lengte van de reizen – en dus van de werkdagen die we maakten – bracht een luxe-probleem met zich mee. Bij de aanvang van de surseance had de rechtbank ons uurtarief vastgesteld. Voor faillissementen golden drie uurtarieven. Voor kleine, middelgrote en grote

faillissementen. Daarboven was er nog een supertarief voor uitzonderlijk grote faillissementen. Tot deze categorie behoorde de OGEM-surseance. In het algemeen begon onze dag om half negen of eerder en omdat wij de hele dag met OGEM bezig waren eindigde de dag als wij het kantoor verlieten of een avondbespreking afsloten. Waren er andere bezigheden geweest, dan werden die op de tijd in mindering gebracht. Bij reizen naar de West zou deze berekening neerkomen op dagen van meer dan 24 uur. We spraken hierover met Boudewijn Boot, die resoluut de maximale lengte van een werkdag op 16 uur vaststelde. Daarmee konden wij goed leven. Het supertarief was weliswaar lager dan het uurtarief dat wij ingevolge de richtlijnen van de Nederlandse Orde van Advocaten aan onze betalende clientèle in rekening brachten, maar door de lange aaneengesloten werktijden die we voor OGEM maakten, viel het goed uit.

De verkoop van de installatiebedrijven verliep tamelijk vlot. Op Aruba bestond de wens dat de overheid het meerderheidsbelang van OGEM in Elektriciteitsbedrijf Aruba (Elmar) zou verwerven. We onderhandelden daarover al in Nederland met de politicus Betico Croes, die hier zijn intrek placht te nemen in House of Lords in Den Haag²⁰ en daar zijn gesprekspartners ontving. Er was echter geen geld. Wij hebben met hem enige malen onderhandeld, ook een keer in een café op Aruba dat hij tijdens een verkiezingstournee aandeed. Omdat het bedrijf, dat onder de uitstekende leiding van Joop Bok stond, winstgevend was, was er aan onze kant geen haast geboden.

Beroerder was de situatie in Suriname. OGEM participeerde met 40% van de aandelen in Energiebedrijven Suriname (EBS) met een nominale waarde van acht miljoen Surinaamse guldens. Dit bedrijf voorzag Paramaribo van energie. De samenwerkingsovereenkomst tussen OGEM en de Surinaamse regering voorzag in de mogelijkheid dat Suriname het belang van OGEM zou overnemen. Hierbij was ook geregeld, hoe de waarde van de aandelen zou worden vastgesteld. Begin 1981 had OGEM haar aandelen aangeboden, waarna besprekingen over de overname en de vergoeding waren gevolgd.

Sergeant Desi Bouterse had op 25 februari 1980 een staatsgreep gepleegd en als 'Bevelhebber' het landsbestuur overgenomen. Op 31 december 1981 had hij bij decreet E-23 *Overname OGEM-aandelen* de aandelen genaast tegen een nader te bepalen vergoeding. Over die nader te bepalen vergoeding moesten wij het zien eens te worden.

Voor de betaling van deze vergoeding hadden wij onze maatregelen al getroffen. Bij de onafhankelijkheidsovereenkomst tussen Nederland en Suriname was aan Suriname voor lange tijd een financiële bijdrage voor ontwikkeling toegezegd. Deze werd beheerd door de Commissie Ontwikkelingshulp Nederland-Suriname (CONS). Met de directeur-generaal Internationale Samenwerking van het ministerie van Buitenlandse Zaken, Rob van Schaik, hadden wij al de mogelijkheid besproken dat de schadeloosstelling ten laste van die ontwikkelingsfinanciering zou worden gebracht. Maar het liep anders.

Bij een eerste bezoek bereikten wij wel overeenstemming over de verkoop van het OGEM-aandeel van 62% in het installatiebedrijf Elgawa in Paramaribo aan de directeur van dit bedrijf, Baan Elias. Over de voor de genaaste EBS-aandelen te betalen vergoeding kwamen we

niet verder dan een inleidende bespreking met de vertegenwoordigers van Bouterse. Wel vergaderden wij met het bestuur van de Moederbond, de vakbond in Suriname. OGEM had ter gelegenheid van de aanbieding van haar aandelen in EBS in 1981 aan het personeel een bonus toegezegd, die uit de opbrengst van de aandelen betaald zou worden. Henri en ik moesten uitleggen dat van die bonusbetaling door de surseance niets terecht zou komen. Een vervelende boodschap, die gelaten werd aangehoord. Het was een bijzondere bijeenkomst, die een schril licht wierp op de situatie die toen in Suriname was ontstaan. De heren wilden in het hotel – Hotel Torarica – niet in gezelschap van Nederlanders worden gezien en verzochten ons hen op onze hotelkamer te ontvangen. Die was voor dit gezelschap wel een beetje klein en de bedden dienden dus ook als zitplaats. Voorzitter van de Moederbond was Cyrill Daal. Met hem en enkele medebestuurders voerden wij ons gesprek. Daal zou op 9 december met veertien anderen in Fort Zeelandia worden vermoord, wat ik in de ministerraad van 10 december 1982 uit de mond van Hans van den Broek vernam, toen hij er het gruwelijke nieuws over de decembermoorden bekend maakte.

Het tweede bezoek aan Suriname bracht ons geen stap verder. Ik heb er wel een aangename herinnering aan overgehouden. De Nederlandse directeur van Elgawa ontving ons in een OGEM-bezitting die kennelijk nog aan de aandacht van Bouterse was ontsnapt. OGEM had een in koloniale stijl gebouwd buitenhuis bij Groningen aan de Saramaccarivier. Daar reden we op een zondagochtend heen. De echtgenotes van onze gastheren hadden uitstekend Indisch en Surinaams voor ons gekookt. Henri hield aan deze reis naast de goede herinnering aan de zondag aan de Saramacca ook een slechte herinnering over. Ambassadeur Joop Hoekman had ons voor de laatste dag van ons bezoek voor de lunch uitgenodigd in zijn residentie aan de Surinamerivier. Alle gerechten bevatten vis, tot zelfs het toetje toe. Henri eet dat niet. Toen op de terugvlucht de KLM voor het diner ook alleen maar visgerechten aan boord bleek te hebben, dreigde de honger hem te machtig te worden. Het feit dat voor de cockpitbemanning wel een vleesgerecht aanwezig was, bracht uitkomst.

Toen ons eind juni werd meegedeeld dat wij konden gaan onderhandelen met de persoonlijke vertegenwoordiger van de Bevelhebber, de advocaat Eddy Bruma, vertrokken wij op vrijdag 2 juli naar Curaçao. Van daar vlogen wij de volgende week naar Paramaribo. We hadden een opstelling gemaakt, die een waarde aangaf van dertig miljoen Surinaamse gulden. De opstelling werd de middag van 8 juli uitvoerig besproken en onzerzijds toegelicht. Die avond wilde Bruma ons ontmoeten in ons hotel om ontspannen met elkaar te praten. Hij dronk het ene glas whisky na het andere en bood ons telkens ook een glas aan. Enkele rondjes konden wij afslaan, maar andere glazen lieten wij weer ongemerkt afvoeren. Hij kon er kennelijk tegen, want de volgende ochtend ontmoetten wij hem kort na het afgesproken tijdstip, half negen. Hij kwam rechtsreeks van de Bevelhebber, met wie hij om half acht ons voorstel had besproken. Namens de Bevelhebber had hij een tegenbod. Daarop kwamen posten voor als vergoeding van schade tijdens het koloniale verleden, schade die was

berokkend door de uitvoering van het Brokopondoplan en dergelijke.²¹ Het saldo bedroeg dertig miljoen Surinaamse gulden negatief.

We verlieten zonder commentaar het vertrek en gingen naar het hotel en voelden ons door de bejegening wel enigszins de geslagen hond. We kwamen gezamenlijk direct tot het besluit dat ons maar één ding te doen stond: zo gauw en zo duidelijk mogelijk het land verlaten. We pakten onze koffers en gingen naar vliegveld Zanderij. We hadden besloten het eerst vertrekkende vliegtuig te nemen, ongeacht of dit nu naar Miami of naar Port of Spain zou gaan. We troffen het: het eerste vliegtuig vertrok vrijwel direct naar Curaçao. Van daar konden we dezelfde avond terug naar Nederland, waar we op 10 juli weer terug waren. Het is mijn laatste bezoek aan Suriname geweest.

Verdere afwikkeling

DE UITVAART VAN TBI-VENNOOTSCHAPPEN

Tot de vele zaken waarmee we ons tot de zomer bezighielden behoorde ook nadere beoordeling van de uitvaart van OGEM-vennootschappen naar TBI Holdings. Er waren enkele aspecten waarover bij ons kritische vragen waren gerezen. De financierings- en beheerkosten die voor de Stichting Vijverbos en Vijverbos-TBI Holding voortvloeiden uit het beheer van TBI Holdings zouden in mindering komen op de koopprijs. Dat achtten wij voor discussie vatbaar. Verder achtten wij het belang van OGEM BV bij een goed beheer en bestuur in de overeenkomst tussen OGEM BV en Vijverbos-TBI Holding onvoldoende verzekerd. Hierover voerden wij gesprekken met de bestuurders van TBI Holdings, Mathot en Koopmans en met de voorzitter van de Stichting Beheer Vijverbos, Hens Brouwer. Dit laatste punt werd opgelost door de instelling van een periodiek overleg, dat om de zes weken plaatsvond, tussen de bestuurders van TBI Holdings en OGEM BV, de heer Brouwer en de bewindvoerders.

Bij een van die besprekingen daalden wij in Europoint IV enige verdiepingen af naar het kantoor van de directie van TBI Holdings. Hoewel in hetzelfde gebouw gehuisvest, waren omvang en inrichting heel wat soberder dan bij OGEM. In de directiekamer viel mij een grote huishoudkoelkast op, die men eerder in een groot gezin of een bedrijfskeuken zou verwachten. ‘Dit was de het drankkastje van Jaap Boersma, dat je de eerste dag op je kamer miste’, luidde de verklaring.

LOPENDE ARBITRAGES

We verdiepen ons ook langzamerhand in de merites van enkele lopende arbitrageprocedures. Er loopt er een over een geschil in Indonesië. Arbiters zijn afkomstig uit verschillende landen en de plaats van arbitrage is Hongkong. Die arbitrage loopt al geruime tijd en schiet niet op. Het kost elke keer de nodige moeite om een tijdstip te vinden waarop alle betrokkenen de reis naar Hongkong kunnen ondernemen en het ziet ernaar uit dat er weinig haast wordt gemaakt. We zien dat machteloos aan. Er is een tweede arbitrage, waarbij Britse advocaten betrokken

zijn, die ons grote zorgen baart. De tegenpartij vraagt met een beroep op de surseance om de paar weken een nieuw voorschot voor het geval OGEM de procedure verliest en dan achteraf niet meer in staat blijkt de proceskosten te voldoen. De arbiters willigen deze verzoeken, ondanks verweer onzerzijds, telkens in. Het lijkt erop dat onze advocaten al hun tijd steken in het voeren van verweer tegen deze voorschotclaims en de arbitrage zelf stilligt. We bezoeken onze advocaten in Londen. Het is een kantoor dat we niet kennen en ons vertrouwen wordt bij dit bezoek niet gewekt.

In juli volgt weer een verzoek om een voorschot en de advocaten van OGEM willen zelf ook geld zien. Nu weten wij dat Londense advocaten naar Nederlandse maatstaven uiterst kostbaar zijn, maar we achten het niet langer verantwoord om geld in een bodemloze put te gooien. Henri en ik besluiten het bankensyndicaat, dat door cessie van de vordering belanghebbende is, voor te stellen zijn verlies te nemen en ons de arbitrage te laten beëindigen. Dit advies wordt opgevolgd. Ik reis af naar Londen om dat varkentje te wassen. De Londense solicitors zijn onaangenaam verrast en laten dat merken. Ik ben in Londen weleens met meer egards behandeld.

Verkoop van deelnemingen

Intussen hadden wij na een vakantieperiode in augustus, ook de verkoopactiviteiten weer ter hand genomen. OGEM had een deelneming van 64% in OTRA, een beursgenoteerde onderneming. OTRA is een voorraadhoudende groothandel, bestaande uit 22 bedrijven, waarvan er twaalf opereren in Nederland en België en tien in Duitsland. Er werken ongeveer 3000 mensen. De omzet was in 1981 ruim een miljard gulden (935 miljoen euro in 2016). Er zijn drie serieuze gegadigden. Van hen heeft Sonépar Distributions SA te Saint-Quentin onze voorkeur. Deze onderneming is onderdeel van de Société de Négoce et de Participation (Sonépar), met een omzet van 2,5 miljard Franse francs (3,375 miljard euro in 2016) en 2600 medewerkers. Na de SER-fusiegedragsregels te hebben nageleefd en positieve adviezen van de vakorganisaties en de ondernemingsraad te hebben verkregen, sluiten wij de koopovereenkomst op 8 oktober.

De closing vindt plaats in Schiphol Hilton, waar de Franse directeur op 12 oktober 's ochtends om halfnegen aanwezig is. Frans van Berkel en wij zijn er ook. De vorige avond waren wij nog voor een bespreking in Amsterdam geweest. Bij ons vertrek om een uur of elf zagen wij vanuit de auto dat er in de Van Baerlestraat bij het Concertgebouw zeer veel ME op de been was. Wij konden erlangs, maar er was kennelijk een grootschalig politieoptreden aan de gang. Wie op Schiphol niet kwam opdagen, was de advocaat van Sonépar, de Amsterdamse advocaat Lex Grosheide. Hij heeft de documenten die ondertekend moeten worden. We wachten uren en proberen telefonisch contact met zijn kantoor te krijgen. Dit lukt niet. Eindelijk komt hij opdagen, met de te ondertekenen documentatie. De verklaring van de vertraging is voor wie Amsterdam niet kent – en dat geldt zeker voor onze Franse gespreks-

partners – nauwelijks te bevatten. Het politieoptreden waarvan wij de vorige avond een glimp hadden opgevangen, betrof de ontruiming van het gekraakte pand dat bekend stond als Lucky Luyk, Jan Luijkenstraat 4. De Jan Luijkenstraat is een dwarsstraat van de Van Baerlestraat. Het kantoor Schut en Grosheide is in deze straat gevestigd.

De Lucky Luyk is op 4 april 1981 gekraakt. Het pand had toebehoord aan het echtpaar Slis-Stroom. Jos Slis-Stroom was notaris en raakte verwickeld in een fraude- en zwendelzaak, waarvoor zij strafrechtelijk werd vervolgd. De financiële problemen waarin ze raakte, leidden ertoe dat het huis, in afwachting van executoriale verkoop door de hypotheekhouder, leeg stond. Terwijl het gekraakt was, vond op 22 juni 1981 de executoriale verkoop plaats. De nieuwe eigenaar liet het pand op 12 oktober door een knokploeg van twintig man ontruimen. Met minstens evenveel dreiging met geweld van bewapende krakers, werd het op 20 oktober opnieuw gekraakt. Er volgde een proces waarbij de eigenaar van de gemeente Amsterdam vorderde dat het pand opnieuw zou worden ontruimd. Bij arrest van juli 1982 wees het gerechtshof te Amsterdam de vordering toe en zag de burgemeester van Amsterdam zich genoodzaakt de ontruiming met de sterke arm te bewerkstelligen.

Daarop kocht de gemeente het pand en gaf er de bestemming sociale huisvesting aan. De krakers lieten zich hierdoor echter niet vermurwen en eisten dat het voor jongerenhuisvesting werd bestemd. Op 11 oktober 1982 eiste de gemeente de ontruiming. Daarop braken zulke hevige rellen uit dat de burgemeester voor het eerst na de Tweede Wereldoorlog de noodtoestand afkondigde, waardoor politie en Koninklijke Marechaussee zeer ruime aanhoudingsbevoegdheid kregen. De krakers hadden buitensporig geweld gebruikt en op de hoek van de Van Baerlestraat en de Paulus Potterstraat was zelfs een tramstel uitgebrand. De Jan Luijkenstraat was in de ochtend van 12 oktober nog afgezet en Lex Grosheide kon zijn kantoor niet bereiken. Hier lagen de documenten die op Schiphol ondertekend moesten worden. Het had geruime tijd geduurd alvorens hij tot zijn kantoor was toegelaten. In het begin van de middag vond alsnog de closing plaats. Door de overdracht van de 358.681 aandelen die OGEM hield voor 24,5 miljoen gulden (21,6 miljoen euro in 2016) komt OTRA met behoud van werkgelegenheid in veilige handen.

De hypotheekverlening op bedrijfspanden

Er was nog meer. Naarmate wij verder waren doorgedrongen in de onderlinge verbanden en schuldverhoudingen tussen de talrijke OGEM-vennootschappen, waren we tijdens een van de lunchgesprekken min of meer tussen neus en lippen door Frans van Berkel geweest op het bestaan van een aantal commanditaire vennootschappen die nog niet ter sprake waren gekomen.²² Deze commanditaire vennootschappen hadden nooit bankrekeningen gehad en stonden daarom niet op Lijst B, de lijst van OGEM-vennootschappen die zich op 18-19 augustus 1980 hoofdelijk verbonden hadden voor de gehele OGEM-schuld en daarvoor

zekerheden hadden gesteld. Wegens het ontbreken op Lijst B hadden we nog niet eerder van het bestaan van deze vennootschappen gehoord.

Deze commanditaire vennootschappen, zo vertelde Van Berkel ons verder, waren destijds opgericht om daarin het bedrijfsgebonden onroerend goed onder te brengen. Dit bericht veroorzaakte bij Henri en mij professionele opwindings. Zou het onroerend goed, waarop hypotheek waren gevestigd, eigendom zijn van deze commanditaire vennootschappen die niet op Lijst B staan? Als dit zo was, zou dit vergaande consequenties kunnen hebben. Nu ze niet op Lijst B stonden, waren ze niet hoofdelijk verbonden voor de OGEM-schuld en hadden ze geen positieve-negatieve hypotheekverklaring ondertekend. Dan kon, toen het bankensyndicaat in april 1981 bij monde van de notaris om hypotheekverlening vroegen, een verplichting daartoe in elk geval niet voortvloeien uit een door hen ondertekende overeenkomst. Ze hadden immers niets ondertekend. De notaris moest, alvorens hij de hypotheekakten verleed, in het kadaster onderzoek hebben gedaan naar de eigendomsverhoudingen en daarbij gezien hebben dat de eigendom van de bedrijfsgebouwen berustte bij de commanditaire vennootschappen. Maar hij wist ook dat er door deze vennootschappen helemaal geen positieve-negatieve hypotheekverklaringen waren ondertekend. Waarop berustte dan zijn mededeling dat de raad van bestuur verplicht was tot medewerking?

Klaarblijkelijk had zich gewroken dat de hypotheekverlening geëist was op een moment dat Mathot en Koopmans beiden onbereikbaar waren en Frans van Berkel, tot wiens portefeuille die kwestie helemaal niet behoorde, onder druk was gezet met de dreiging van een faillissementsaanvraag als niet onmiddellijk aan de hypotheekverlening werd meegewerkt. We besloten direct na de crediteurenvergadering getuigen te laten horen over de gehele wijze van totstandkoming van de hypotheekverklaringen en de hypotheekverlening, opdat de onderste steen boven zou komen. De hypotheekakten waren zonder meer op rechtsgeldige wijze verleden en dus was er formeel hypotheek gevestigd, maar hadden de commanditaire vennootschappen, die zich niet tot hypotheekverlening hadden verplicht, in dwaling gehandeld of waren zij gezwicht doordat misbruik van omstandigheden – dreiging met faillissement met grote gevolgen voor de werkgelegenheid – was gemaakt? Aantasting van een hypotheek, die is gevestigd bij een notariële akte die aan alle eisen voldoet en is ingeschreven in het kadaster, is praktisch uitgesloten. Maar in dit geval was er alle aanleiding te onderzoeken op grond waarvan bij de raad van bestuur de veronderstelling was gaan leven dat er een verplichting was. Bovendien was nog niet opgehelderd op grond waarvan de positieve-negatieve hypotheekverklaringen door de andere OGEM-vennootschappen waren ondertekend, ondanks het ontbreken van de machtiging daartoe door de raad van commissarissen en waarom vervolgens naar buiten was gebracht dat het onroerend goed buiten de overeenkomsten van 18-19 augustus 1980 was gebleven.

Onze adviseurs Beekhuis en Polak hadden niet, zoals advocaten dat doen bij grote financiële transactie, door een zogeheten due-diligenceonderzoek nagegaan of de eigenaren van de bedrijfspanden, die de hypotheekakte hadden ondertekend, zich daartoe door de vermelding

op lijst B ook daadwerkelijk hadden verplicht. Dit was ook advocatenwerk en wij hoorden daar tijdig achter te komen.

Volledigheidshalve voeg ik eraan toe dat de advocaten van het bankensyndicaat in de later hierover gevoerde procedure tegen de stelling dat de commanditaire vennootschappen zich niet tot hypotheekverlening hadden verplicht, het verweer hebben gevoerd dat de beherende vennoten van die commanditaire vennootschappen dit wel hadden gedaan en dat de commanditaire vennootschappen op deze grond tot medewerking aan de hypotheekverlening verplicht waren. Hiertegen was weer in te brengen dat die beherende vennoten – OGEM-vennootschappen – bij de ondertekening voor zichzelf hadden gehandeld en dat in de akten niet was vermeld dat ze dit tevens deden in hun hoedanigheid van beherend vennoot van een commanditaire vennootschap waarvan de banken het bestaan niet eens kenden. Tot een rechterlijk oordeel hierover is het niet gekomen, omdat uiteindelijk – in 1994 – voor alle geschillen met het bankensyndicaat een schikking is getroffen.

Vorbereiding van de crediteurenvergadering

Op zondag 26 september vertrekken Henri en ik nogmaals naar Aruba voor verder overleg. Omdat de DC 10's, waarmee de KLM op de Nederlandse Antillen vloog, een paar keer wegens problemen in het nieuws zijn geweest, besluit Henri alleen nog maar in Boeings vervoerd te willen worden. We vliegen met een Boeing van de KLM naar Atlanta en vervolgens naar Miami om vandaar de volgende middag naar Aruba te vliegen. Met deze route beogen we nog een doel. Eind oktober zal de crediteurenvergadering plaatsvinden, waarop tevens beslist zal worden over de definitieve surseanceverlening. Daarvoor moeten we een uitgebreid verslag gereed hebben. De verplichting om verslagen te schrijven ligt in de wet vast.²³ Telkens na verloop van drie maanden moet een verslag worden uitgebracht dat ter kosteloze inzage van een ieder ter griffie wordt neergelegd. De rechter-commissaris had ons van die verplichting uitstel verleend, omdat het schrijven van een verslag over de gecompliceerde boedels als die van de OGEM-bedrijven een tijdrovend en ingewikkeld karwei was en omdat er in het begin nog zoveel onzekerheden waren dat een verslag meer vragen zou oproepen dan we konden beantwoorden.

In september hebben we wel een goed overzicht, maar tijdrovend blijft het. Die tijd hebben wij in Rotterdam niet. Hier kunnen we ons niet een halve dag of meer terugtrekken om over de opzet en de inhoud van het verslag te beraadslagen. Op onze hotelkamer in Miami, waar we niet door telefoongesprekken worden gestoord, kunnen we dat wel. Wij maken gedurende de ochtend van 27 september een gezamenlijke opzet en bespreken welke standpunten we, mede aan de hand van de ontvangen adviezen, zullen innemen over de onderwerpen waarover met het bankensyndicaat geschillen zijn gerezen en waarover controverses met crediteuren kunnen rijzen.

Na terugkeer uit Aruba op 1 oktober ga ik op basis van het afgesproken stramien aan het schrijven. Er zijn nog veel onderwerpen die uitgewerkt moeten worden en waarin ik me nog nader zal moeten verdiepen. Het verslag omvat elf hoofdstukken en telt 74 bladzijden. Het wordt aangevuld met 42 bladzijden bijlagen. Marry tikt het foutloos uit. Op 12 oktober wordt het ter griffie neergelegd. De ontvangen adviezen van Van Schilfgaarde, Rutten en Beekhuis en Polak worden erin vermeld. Deze zijn op aanvraag beschikbaar.

Wij proberen op alle punten volledige openheid van zaken te bieden en kondigen bij een aantal kwesties nader onderzoek aan, waarvan wij het resultaat openbaar zullen maken. Tot die onderwerpen behoren onderzoek naar de aankoop van Beton und Monierbau. Dit bedrijf bleek achteraf bij de aankoop al failliet te zijn. Er was in 1977 40 miljoen gulden (in 2016 ongeveer 46 miljoen euro) voor betaald. In de notulen van de raad van commissarissen hebben wij gelezen dat de leden van de raad van bestuur Udink en Postma worden geprezen om hun voortvarendheid bij de aankoop, die geen vertraging heeft ondervonden door allerlei onderzoek door advocaten en accountants. Hebben de heren blind gevaren? Wat deed de raad van bestuur en de raad van commissarissen veronderstellen dat de aankoop zonder onderzoek verantwoord was? En had ook zonder dat onderzoek niet opgemerkt moeten worden dat de onderneming haar schulden niet kon betalen?

Een tweede kwestie die opzien had gebaard, was de aankoop op 2 januari 1980 van een industriepand in Roosendaal waarbij de koopprijs was betaald met 320.000 eigen aandelen die deels in 1978 en 1979 door OGEM Holding waren ingekocht ter ondersteuning van de beurskoers en deels waren verkregen als gevolg van bij acquisities gegeven koersgaranties. Aan deze transactie zaten twee aspecten die nader onderzoek behoefden: de verkoper van het pand was een combinatie van personen waartoe ook een commissaris van OGEM²⁴ behoorde en de in de koopakte vermelde koopprijs –7.360.000 gulden (7.337.000 euro in 2016) – was hoger dan de door OGEM gegarandeerde waarde van de aandelen, 6.320.000 gulden (6,3 miljoen euro in 2016). De onderneming waarvoor het pand bestemd was, Stokvis, wilde het pand eigenlijk niet hebben, maar bleek van de transactie geen nadeel te hebben ondervonden.

De crediteurenvergadering

Op 12 oktober is het verslag klaar en gedeponereerd. Henri en ik bereiden de te houden getuigenverhoren voor. Wij bereiden ook de crediteurenvergadering verder voor. Dit houdt vooral in dat we het oog houden op de volmachten die worden verleend om vóór de gevraagde verlening van surseance van betaling te stemmen. We bereiden ook de verhuizing voor. We hebben nu al zoveel zaken afgewikkeld dat we minder ondersteuning van OGEM-personeel nodig hebben. We hebben ook minder ruimte nodig voor dossiers. We voorzien bovendien dat over enige tijd de afwikkeling ons niet meer elke dag volledig zal bezighouden; er zal weer tijd vrijkomen voor andere zaken. De kantooruimte van OGEM aan het Marconiplein was kostbaar.

Dit alles had ons doen besluiten om direct na de crediteurenvergadering te verhuizen naar een veel kleinere en compacte ruimte, waarin de kamers minder riant, maar vooral minder kostbaar zullen zijn. Die ruimte vinden wij in het in 1978 gereedgekomen Cometon-gebouw aan de Westblaak 80-160, vlak bij ons kantoor aan de Lijnbaan 123. Zodra wij ons ook weer met de andere praktijk zullen bezighouden, is het praktisch als de kantoren niet te ver uiteen liggen. De crediteurenvergadering op dinsdag 26 oktober heeft een rustig verloop en de gevraagde surseance van betaling wordt, ingaande 28 januari 1982, voor anderhalf jaar verleend.

Behalve crediteuren heeft OGEM Holding ook aandeelhouders. Op 4 november zal een algemene vergadering van aandeelhouders plaatsvinden, de eerste sinds de deconfiture en de ontmanteling. Henri en ik hebben als bewindvoerders geen rechtstreekse bemoeienis met deze vergadering, maar er is toch aanleiding tot overleg. De aandeelhouders willen dat er een onderzoekscommissie wordt ingesteld en het is dus nuttig af te spreken welke terreinen die commissie zal onderzoeken en wat tot het specifieke domein van de bewindvoerders hoort. We worden bovendien gekend in de samenstelling.

Mijn nadagen bij OGEM

Op 1 november betrekken we onze kamers in het Cometon-gebouw, Westblaak 140. Het is ook de dag dat ik 's avonds naar Den Haag ga voor een gesprek met de voorzitters van de beide Kamerfracties van de VVD en de partijvoorzitter over de vraag of ik aan de kabinetsformateur zal worden voorgedragen als minister van Justitie. Ik schrijf daarover in het volgende hoofdstuk meer. Woensdagochtend volgt om elf uur het gesprek met kabinetsformateur Lubbers. Henri en ik brengen om half negen een bezoek aan rechter-commissaris Boudewijn Boot om de waarschijnlijkheid van mijn aftreden en mijn opvolging te bespreken. Hij verklaart zich bereid Dé Slager aan de rechtbank voor te dragen als mijn opvolger. We praten ook nog over de naderende getuigenverhoren, die op 8 november zullen beginnen. Als we buiten komen blijkt het gesprek toch langer te hebben geduurd dan verwacht en om even over negenen heeft de politie een mini-proces-verbaal wegens overtreding van het parkeerverbod uitgeschreven.²⁵ Om halfnegen dacht ik nog kosteloos te kunnen parkeren, omdat het verbod pas om negen uur inging.

Na 's middags nog in onze nieuwe behuizing te hebben gewerkt, gaan Henri en ik aan het eind van de middag naar het Marconiplein. Daar wordt een belangrijk telexbericht verwacht dat wij willen lezen. Er wordt bovendien nog gezocht naar een derde lid voor de onderzoekscommissie, die de volgende dag benoemd moet worden. De hoogleraren Wiek Slagter Roel Burgert zijn bereid toe te treden. Slagter zal de commissie voorzitten. Ik maak Frans van Berkel erop attent dat de minister van Binnenlandse Zaken, Max Rood (D66) de volgende dag als ambteloos burger beschikbaar is. Hij is een scherpzinnig jurist en was als advocaat en hoogleraar een erkende autoriteit op het gebied van arbeidsrecht. Het blijkt een schot in de

roos en ik krijg het verzoek hem onmiddellijk te vragen of hij bereid is een benoeming te aanvaarden. Bij telefonische navraag op het ministerie blijkt hij bereikbaar te zijn in het Catshuis. Ik krijg hem zowaar aan de telefoon. Het kabinet blijkt op de laatste avond van zijn bestaan gezamenlijk aan te zitten aan een afscheidsdiner. Hij blijkt bereid een benoeming te aanvaarden.

Verder neem ik afscheid van personeelsleden die nog in Europoint IV werkzaam zijn. Juffrouw Sniijders, de secretaresse van de raad van bestuur die voor Frans van Berkel is blijven werken, maakt een zeer snedige opmerking: 'Oud-ministers die uit Den Haag naar OGEM kwamen hebben weinig goeds gebracht, maar in het omgekeerde geval, u gaat morgen van OGEM naar Den Haag, heb ik alle vertrouwen.'

Henri en ik hadden die middag besloten onze intensieve samenwerking af te sluiten met een etentje, met zijn vrouw Ria en met Henny. Deze keer niet in Old Dutch, want dat ligt niet meer op de route. In het Cometon-gebouw is restaurant La Vilette gevestigd, dat op weg is naar een Michelin-ster.²⁶ Vanwege de nabije ligging in ons eigen kantoorgebouw hebben Henri en ik het al gekscherend onze kantine genoemd. Wij besloten die avond om in de komende jaren hier van tijd tot tijd te gaan eten, opdat Henri mij op de hoogte zal kunnen houden van de verdere afwikkeling van OGEM.

En verder

Henri heeft woord gehouden. Hij heeft ons in de jaren van mijn ministerschap met tussenpozen voor een etentje uitgenodigd en mij van verschillende ontwikkelingen op de hoogte gehouden. Ook heeft hij mij de verdere verslagen die de bewindvoerders uitbrachten, toegestuurd. Tijd om ze te lezen had ik niet. Ik heb pas nu gedaan tijdens het schrijven van dit hoofdstuk.

Enkele verslagen betreffen deelonderwerpen, zoals de getuigenverhoren over de zekerheidstelling en de hypotheekverlening (23 februari 1983) alsmede de toedracht van de aankoop van het bedrijfspand in Roosendaal ten behoeve van Stokvis, waarbij in plaats van betaling van de koopprijs ingekochte aandelen OGEM Holding worden geleverd (22 juni 1983). Algemene verslagen, op het stramien van het verslag van 12 oktober 1982, zijn telkens met tussenpozen van ruim anderhalf jaar uitgebracht ter voorbereiding van crediteurenvergaderingen waarop over verlenging van de surseance van betaling aan OGEM BV moest worden gestemd. Kort voor de afloop van een surseanceperiode, die telkens gedurende anderhalf jaar loopt van 28 januari tot 28 juli, respectievelijk van 28 juli tot 28 januari, vraagt OGEM verlenging, waarna de rechtbank de crediteurenvergadering op een termijn van enige maanden bepaalt. Hoewel intussen de termijn van anderhalf jaar verstrijkt, blijft de surseance ingevolge artikel 223, tweede lid, van de Faillissementswet gehandhaafd zolang op het verzoek tot verlenging nog niet is beschikt.

Op 1 november 1983 zijn op verzoek van de bewindvoerders de faillissementen van OGEM Holding en Financieringsmaatschappij OGEM uitgesproken. In de talrijke faillissementen van OGEM-vennootschappen worden van februari tot begin mei 1985 verificatievergaderingen gehouden. Daarmee komt vast te staan wie de schuldeisers zijn. Dit is mede van belang voor de vaststelling van de vele vorderingen tussen OGEM-vennootschappen onderling, de al eerder genoemde intercompany loans. In hun algemeen verslag van 11 september 1985 ter voorbereiding van de crediteurenvergadering van 16 september 1985 zetten de bewindvoerders hun bezwaren uiteen tegen de door OGEM BV gevraagde verlenging van de surseance. Ze zien geen heil meer aan het laten voortbestaan van de OGEM-organisatie in Saoedi-Arabië, waaraan hoge kosten zijn verbonden, omdat ze niet meer verwachten dat het Saoedische ministerie van Huisvesting de hoogbouw in Dammam zal overnemen en de garanties zal vrijgeven. Belanghebbenden bij die vrijgave zijn de Nederlandse Credietverzekering Maatschappij (NCM), die de garanties heeft verzekerd, en de Staat, die deze verzekeringen aan NCM heeft gegarandeerd. De bewindvoerders voeren als belang bij de faillietverklaring van OGEM BV aan dat zij dan ten behoeve van de schuldeisers de faillissementspauliana tegen het bankensyndicaat kunnen instellen. Het bankensyndicaat en NCM bepleiten verlenging, waarna de rechtbank de surseance verlengt tot 28 juli 1986. Wel overweegt de rechtbank dat de bewindvoerders intrekking kunnen verzoeken wanneer zich ontwikkelingen voordoen die daartoe aanleiding geven.

Op 5 december 1986 brengen de bewindvoerders verslag uit ter voorbereiding van de crediteurenvergadering van 15 januari 1987. Dan zal beslist worden over de verlenging van 28 juli 1986 tot 28 januari 1988. Ik schreef al dat in de jaren zeventig samenwerking tot stand was gekomen tussen Nederhorst en OGEM, waarbij ook de staat betrokken was, en dat die mis in 1986 een staart van jewelste zou krijgen. Het verslag van 5 december 1986 bevat het relaas over de verwickelingen waartoe de ontvlechting van de samenwerking aanleiding hebben gegeven. Op 9 november 1982 heeft al een eerste overleg hierover plaatsgevonden op het ministerie van Economische Zaken. Daarna wordt nog enige correspondentie gevoerd, maar een in augustus 1983 door de vertegenwoordiger van het ministerie, Joseph Molkenboer, bijgenaamd de industriepaus, aangekondigde afspraak wordt nooit gemaakt. Toen de bewindvoerders begin 1986 de zaak opnieuw ter hand namen, bleek dat de aandelen in de samenwerkingsvennootschap – OGEM-Nederhorst Bouw – door de deelnemende partijen nog niet waren volgestort. Namens de directievoerende vennootschap OGEM Services, waarvan de bewindvoerders de curatoren waren, schrijft de Haagse advocaat Peter Wakkie van het kantoor De Brauw & Westbroek, zoals het kantoor De Brauw en Helbach inmiddels heet, op 17 februari 1986 de aandeelhouders aan. Die aandeelhouders zijn OGEM BV en NIB (namens de Staat). OGEM BV kan uiteraard niet aan haar verplichting voldoen, maar de andere aandeelhouder NIB wel. Deze had uiteraard geen zin om alsnog aan die verplichting te voldoen; zij zou immers vijftig miljoen gulden (in 2016 40,5 miljoen euro) in een failliete boedel moeten storten. Binnen enkele maanden zijn, naast de kantoren van Dutilh, Van der Hoeven &

Slager, waartoe de bewindvoerders tevens curatoren van OGEM-Nederhorst Bouw en OGEM Services behoren, en De Brauw & Westbroek dat voor OGEM optreedt, nog vijf advocatenkantoren bij de zaak betrokken of betrokken geweest. Het zijn Aart. Schaberg van Nauta Van Haersolte, Eduard Droogleever Fortuijn van Pels Rijcken & Droogleever Fortuijn, Leo Buruma van Buruma Maris, Enno Wiersma van Blackstone, Rueb & Van Boeschoten en Paul van den Hoek van Stibbe, Blaisse & De Jong. Er zijn diverse dagvaardingen uitgebracht. In oktober is de zaak totaal geëscaleerd. Dan intervenueert de landsadvocaat namens de staat met een regelingsvoorstel dat volgens het verslag waarborgen biedt dat de vorderingen van de samenwerkende partijen deugdelijk zullen worden vastgesteld.

Toen ik in april 1990 opnieuw advocaat werd, was de afwikkeling van de OGEM-faillissementen nog niet voltooid. Pas op 28 januari 1988 is OGEM BV alsnog failliet gegaan. De surseance van OGEM BV heeft dus zes jaar geduurd en de verdere afwikkeling vindt in faillissement plaats. Eind 1987 worden de banken van het syndicaat door OGEM BV en de commanditaire vennootschap OGEM Onroerend Goed die dan nog niet failliet zijn maar wel surseance van betaling hebben, alsmede door de curatoren van 48 gefailleerde OGEM-vennootschappen gedagvaard. Inzet van de procedure is de nietigverklaring van de hoofdelijkheidsverklaringen en de zekerheidstellingen van 18-19 augustus 1980 en de daarop gevolgde hypotheekverleningen. In het jaar daarop concluderen de banken voor antwoord. Daarna vinden schikkingsonderhandelingen plaats, waarvan melding wordt gemaakt in het verslag van 11 mei 1989. Over de vraag hoe de regresregels moeten worden uitgelegd ten aanzien van hoofdelijke schuldenaren zonder aandeel in de schuld die uit de hoofdelijkheid zijn ontslagen, is dan al een procedure gaande. De bewindvoerders-curatoren en het bankensyndicaat gaan ervan uit dat die procedure tot en met de Hoge Raad moet worden gevoerd om een echt definitieve uitspraak te krijgen.

Uit het verslag van de curatoren van 8 juli 1991 blijkt dan dat het ministerie van Huisvesting van Saoedi-Arabië na jarenlang nieuwe eisen aan de HIRAB in Dammam te hebben gesteld, het project op 30 december 1989 heeft overgenomen. Er zijn echter nog geschillen over miljoenenbedragen. Hierover buigt zich sinds 16 juni 1991 een Board of Grievances. Ook over de betaling van het resterende bedrag van de bouw voor de King Abdul Aziz University in Jeddah wordt nog geprocedeerd. Uit eerder verslagen is al gebleken dat alle overige projecten in Nederland, Europa en het Midden-Oosten zijn verkocht. Hiermee zijn wel miljoenen binnengehaald, maar toch moet telkens een boekverlies worden gemeld.

De banken hebben een voorstel gedaan waarvan de curatoren hebben besloten de consequenties die dat voor de schuldeisers zou hebben, nader uit te werken. Deze uitwerking kan alleen worden berekend als op basis van dit voorstel in alle faillissementen conceptuitdelingslijsten worden opgesteld. Dit enorme karwei, dat grote ervaring vereist, vertrouwen de bewindvoerders toe aan hun compagnon Rob Frima die als curator al vele ingewikkelde uitdelingslijsten heeft opgesteld. Hij had al eens in opdracht van de curator van Verenigde Bouwbedrijven Nederhorst Joop Nagtegaal van het kantoor Nauta Van Haersolte de uitde-

lingslijsten in dat faillissement opgesteld. Zodra de conceptuitdelingslijsten gereed zijn, kunnen de curatoren met het bankensyndicaat verder overleggen over een definitieve regeling van alle geschillen.

Met de regering van Aruba is overeenstemming bereikt over de koopprijs van Elmar. De aandelen zijn op 1 september 1990 overgedragen. Gedurende de jaren waarin de onderhandelingen zich voortsleepten was Elmar winstgevend geweest. De lange duur van de onderhandelingen had dus gunstig uitgewerkt voor de schuldeisers.

Met Suriname zijn de betrekkingen genormaliseerd, wat betekend heeft dat ook het overleg over de vergoeding voor de genaaste aandelen EBS weer op gang is gekomen. Er is inmiddels principe-overeenstemming en het wachten is op de goedkeuring door een nieuw te vormen Surinaams kabinet.

De curatoren melden ook te hebben onderzocht of de externe accountant van OGEM aansprakelijk kon worden geacht voor fouten bij de controle van de jaarrekeningen. Ze hebben zich daarover laten adviseren door professor Hans Beckman RA en de Haagse advocaat Joan de Wijkerslooth de Weerdesteyn, die dan ook landsadvocaat is. Op grond van hun conclusies zien de curatoren ervan af de accountant aansprakelijk te stellen. Zij beraden zich nog over de vraag of een vordering tot schadevergoeding kan en moet worden ingesteld tegen gewezen bestuurders en commissarissen. Het gaat dan om de oude raad van commissarissen, want de heren Pluygers, Albrecht, Van Dongen, Kloos en Vinken verdienen alleen maar lof dat zij getracht hebben de onderneming nog te redden. Voor de Ondernemingskamer van het Gerechtshof te Amsterdam heeft een enquêteprocedure gediend. De Hoge Raad heeft de uitspraak van het hof grotendeels bekrachtigd. Hierdoor is komen vast te staan dat in een aantal gevallen, waaronder de aankoop van Beton und Monierbau, wanbeleid is gevoerd. Het arrest van de Ondernemingskamer is tot stand gekomen na een advies van deskundigen. In die enquêtecommissie hadden zitting J. van der Hoeven, A. van Putten en W.J. Slagter.

De processen die de bewindvoerders en curatoren van OGEM zijn begonnen, zijn vrijwel alle geschikt. Bij de getuigenverhoren over de zekerheidstelling en de hypotheekverlening beriep notaris H.J. Maas zich op 16 en 30 december 1982 op zijn beroepsgeheim en verschoningsrecht. De rechter-commissaris erkende dit beroep niet. De daaruit voortvloeiende rechtszaak leidde op 1 maart 1985 tot een arrest van de Hoge Raad²⁷, waarbij het verschoningsrecht van notaris Maas werd erkend. De notaris bleef er dus het zwijgen toe doen. Dit deed hij ook toen hij op 4 mei 1983 opnieuw werd gehoord. Toen over de verkoop van het bedrijfspand in Roosendaal voor 7.360.000 gulden met de gelijktijdige verkoop van de 320.000 OGEM-aandelen met een waarde van 6.320.000 gulden. Op een algemene vraag had hij geantwoord dat hij zijn medewerking niet verleent aan akten van koop en verkoop waarin een andere prijs wordt vermeld dan partijen feitelijk overeenkwamen. De bewindvoerders stellen in hun verslag van 22 juni 1983 vast dat dat in dit geval wel was gebeurd. De overige jurisprudentie die op naam van OGEM staat, heeft betrekking op de enquêteprocedure voor de Ondernemingskamer.

Uiteindelijk komt in 1994 een schikking met het bankensyndicaat en tevens met NIB en NCM tot stand, waarbij deze gezamenlijk een bedrag van 35 miljoen gulden (in 2016 ruim 24 miljoen euro) aan de boedel betalen en daarvoor alle vorderingen die de boedel heeft, verkrijgen – dus ook een eventuele vordering op de gewezen bestuurders en commissarissen. Deze vordering zullen zij niet instellen, maar de curatoren kunnen dat ook niet meer. Dit betekent dat crediteuren ook niet kunnen verlangen dat de curatoren een vordering instellen. Het ontvangen bedrag stelt de curatoren in staat aan de schuldeisers een uitkering te doen. Op 14 april 1994 deponeren de curatoren het verslag waarin hiervan melding wordt gemaakt.

Intussen zijn Mathot en Koopmans al lang geen bestuurders meer van TBI Holdings. TBI is weg uit Europoint IV, na eerst naar de Parklaan en vervolgens naar een kantoor op de Kop van Zuid te zijn verhuisd. Hier zwaait Rinus Platschorre de scepter. TBI heeft een Stichting TBI in het leven geroepen die financieel gevoed wordt uit de winst van TBI. De stichting financiert studies van kinderen van TBI- en (oud-) OGEM-employees. Lense Koopmans is voorzitter van de stichting. In die hoedanigheid nodigt hij de rechter-commissaris, de bewindvoerders en de bestuurder van OGEM jaarlijks uit voor een diner. Aanvankelijk op verschillende plaatsen in het land, de laatste jaren altijd in het kantoor van de stichting, dat gevestigd is in een voormalige, geheel gerestaureerde notarisvilla in Ammerzoden. In de villa Vijverbos aan de Mr. La Grostraat 27 komen zowel herinneringen aan de jaren van de bewindvoering als de actualiteit tijdens een uitstekend verzorgd diner aan de orde. Sinds 2007 is Dé Slager afgefallen. Ons laatste diner, de laatste twee jaren met Harrie Langman erbij, vond plaats op 15 oktober 2014. Voor 2015 was het diner al voorzien voor 10 november, maar Lense overleed op 30 oktober, wat het einde van een waardevolle traditie betekende.

Naast deze jaarlijkse mannenbijeenkomst bleven Henny en ik Henri en zijn levensgezellin Marja Kamsma elkaar lange tijd enige malen per jaar aan een diner, thuis of in een restaurant, ontmoeten. Tussen ons is een hechte vriendschap gegroeid. Na de jaarlijkse nieuwjaarsontvangst van NautaDutilh kwamen wij gevierden in Old Dutch bijeen. Dit heeft nog altijd dezelfde vertrouwde stijl als dertig jaar geleden. Ook de keuken en de wijnkelder hebben dezelfde uitstekende kwaliteit behouden, de bediening is er professioneel.

Die traditie hoopten wij lang voort te zetten, maar in januari 2016 bleek Marja getroffen door een fatale ziekte. Zij overleed op 10 oktober. De vriendschap met Henri blijft.

-----

¹ Artikel 2 van de Pensioen- en spaarfondsenwet van 15 mei 1953, S. 275, die tot 2 januari 2007 heeft gegolden:

1. Een werkgever, die aan personen, verbonden aan zijn onderneming, toezeggingen omtrent pensioen doet of voor de inwerkingtreding van dit artikel gedaan heeft, is verplicht ter uitvoering daarvan:
  - a. hetzij toe te treden tot een bedrijfspensioenfonds;
  - b. hetzij aan de onderneming een ondernemingspensioenfonds te verbinden;

c. hetzij voorzieningen te treffen overeenkomstig het bepaalde in het vierde lid;

² Artikel 1 Faillissementswet:

De schuldenaar, die in den toestand verkeert dat hij heeft opgehouden te betalen, wordt, hetzij op eigen aangifte, hetzij op verzoek van een of meer zijner schuldeisers, bij rechterlijk vonnis in staat van faillissement verklaard.

³ Artikel 213 Faillissementswet:

De schuldenaar die voorziet, dat hij niet zal kunnen betalen van zijne opeisbare schulden niet zal kunnen voortgaan, kan surséance van betaling aanvragen.

⁴ Artikel 215, tweede lid, Faillissementswet:

De rechtbank zal dadelijk de gevraagde surséance voorlopig verleenen en een of meer bewindvoerders benoemen, ten einde met den schuldenaar het beheer over diens zaken te voeren. (...).

⁵ Zie hoofdstuk 4.

⁶ Zie hoofdstuk 7A.

⁷ In het nieuwe Burgerlijk Wetboek is de actio Pauliana geregeld in de artikelen 45 tot en met 48 van Boek 3.

⁸ Artikel 1330 oud Burgerlijk Wetboek:

In geval de schuldeischer een der schuldenaren van deszelfs hoofdelijke verbintenis heeft ontslagen, en een of meer der overige schuldenaren onvermogen zijn geworden, wordt het aandeel der onvermogende pons pons gelijk omgeslagen over alle de overige schuldenaren, zelfs over degenen die bevorens van de hoofdelijke verbintenis zijn ontslagen.

⁹ Wet tot Wijziging van bepalingen van het Burgerlijk Wetboek en de Faillissementswet in verband met de bestrijding van misbruik van rechtspersonen (16 631), Staatsblad 1986, 275.

¹⁰ De Nationale Investeringsbank is in 1945 door de staat opgericht als Maatschappij tot Financiering van Nationaal Herstel (Herstelbank). Doel was financiering van de wederopbouw na de Tweede Wereldoorlog. De middelen waren verstrekking van langetermijnkredieten en deelneming in ondernemingen. In 1971 werd de naam gewijzigd in De Nederlandse Investeringsbank. In 1999 deed NIB Capital, een joint venture van de pensioenfondsen ABP en PGGM, een openbaar bod op de aandelen van de in 1986 naar de beurs gebrachte NIB en werd de naam gewijzigd in NIBC-Bank Deze bank heeft zich ontwikkeld tot merchant bank.

¹¹ De officiële oprichting van het CDA vond plaats op 11 oktober 1980.

¹² De Algemene Bank Nederland (ABN) is ontstaan door een fusie van de Nederlandsche Handel-Maatschappij en De Twentsche Bank. Het hoofdkantoor van de ABN was gevestigd in het voormalige, door K.P.C. de Bazel gebouwde, hoofdkantoor van de Nederlandsche Handel-Maatschappij aan de Vijzelstraat, waarin nu het gemeentearchief van Amsterdam is gevestigd.

¹³ De voornaam van Raouf en de voorletter van Dutailly kon ik ontleen aan de telegrammen die zij mij in november 1982 – via kantoor – stuurden om mij geluk te wensen met mijn benoeming tot minister van Justitie.

¹⁴ De verjaring van een eventuele schadevordering is dan nog 30 jaar, maar zal bij de invoering van boek 3 van het Nieuwe Burgerlijk Wetboek op 1 januari 1992 worden ingekort tot 5 jaar.

¹⁵ Operatie Overlord was de benaming van de landingen in Normandië op 6 juni 1944 (D-day).

¹⁶ Zie hoofdstuk 28.

¹⁷ Kabinet-Van Agt II bestaande uit CDA, PvdA en D66, van 11 september 1981 tot 29 mei 1982.

¹⁸ Kabinet-Van Agt III bestaande uit CDA en D66, van 29 mei 1982 tot 4 november 1982.

¹⁹ In 1983 zal in dit deel de Turkse Republiek Cyprus worden uitgeroepen, die tot nog toe alleen door Turkije is erkend.

²⁰ Restaurant House of Lords aan de voormalige Hofstraat 15, voor 1917 Den Gouden Leeuw geheten. De Hofstraat liep van het Binnenhof van de Spuipoort naar de Lange Poten. De staat is met de nieuwbouw van de Tweede Kamer verdwenen. De plek maakt nu deel uit van de Hofplaats.

²¹ Op 27 januari 1958 sloten de Surinaamse regering en Suralco, de Surinaamse tak van Alcoa (Aluminium Company of America Inc.), een overeenkomst waarbij Suralco bij Afobaka een stuwdam zou bouwen met een waterkrachtcentrale, een aluminiumsmelterij en een aluminiumraffinaderij, en Suriname zou voorzien in voldoende water, eigendom van de grond en bauxietconcessies; bauxiet is de grondstof van aluminium.

²² Een commanditaire vennootschap (CV) is een samenwerkingsvorm tussen een of meer (rechts)personen die uitsluitend kapitaal fourneren en zich van het beheer (moeten) onthouden enerzijds en een of meer (rechts)personen die het bedrijf uitoefenen. De naam van de geldschieter of commanditaire vennoot mag niet in de naam van de vennootschap voorkomen; de geldschieter wordt daarom ook stille vennoot genoemd.

²³ Artikel 227 Faillissementswet:

1. De bewindvoerders brengen, telkens na verloop van drie maanden, een verslag uit over de toestand van de boedel. Met dit verslag wordt gehandeld, gelijk in het derde lid van artikel 226 is voorgeschreven.

2. De termijn, bedoeld in het vorige lid, kan door de rechter-commissaris zo die is benoemd of, bij gebreke van dien, de rechtbank worden verlengd.

²⁴ Het ging om een vennootschap onder firma, waarvan de vennoten waren prof. mr. P.A. Blaisse, drs. W.M. van Dijk en prof. mr. F.H.M. Grapperhaus.

²⁵ In die tijd werd met parkeermeters en parkeerschijven beperking van de parkeerduur beoogd om de beschikbare ruimte rechtvaardig te distribueren. Bijvullen van de parkeermeter of opnieuw instellen van de parkeerschijf was verboden. Pas door de fiscalisering van het parkeerregime onder gemeentelijk beheer werd het distributiebeginsel losgelaten en ging het uitsluitend om het genereren van inkomsten van de gemeenten. Een parkeerovertreding werd dus in alle gevallen strafrechtelijk gehandhaafd met een proces-verbaal, want ook de bestuursrechtelijke afdoening (Centraal Justitueel Incassobureau in Leeuwarden) bestond nog niet.

²⁶ In 1985 kreeg La Vilette, met als eigenaren Carl en Yvonne Schuurs-Savert, een Michelinster, en vervolgens van 1987 – 1989. Daarna opnieuw, maar met een andere eigenaar.

²⁷ *Nederlandse Jurisprudentie* 1986 nr. 173.